

Λευτέρης Φιλιππάτος

Οι μεταμορφώσεις της σοβιετικής γραφειοκρατίας

Το μέλλον θ' αποτιμήσει το νόημα και την αξία των πρόσφατων γεγονότων στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

Η κατανόηση του παρόντος απαιτεί επαρκή στοιχεία που ακόμα δεν υπάρχουν και το μέλλον είναι πάντα υποθετικό. Όμως και το παρελθόν είναι αρκετά γνωστό και οι δηλούμενες προθέσεις των πρωταγωνιστών του Αυγούστου μπορούν να στηρίξουν εύλογες υποθέσεις.

Αν σήμερα στην πρώην Σοβιετική Ένωση αρνούνται ένα παρελθόν εφτά δεκαετιών, *το μέλλον που ετοιμάζουν έχει ακόμα ένα πιο μακρινό παρελθόν.*

Στην πρώην Σοβιετική Ένωση η πολιτική εξουσία διαμορφώνει τους όρους ανάπτυξης μιας αστικής τάξης που επαναφέρει τα τσαρικά σύμβολα και αναστυλώνει την Ορθοδοξία. Έτσι η κοινωνία βρίσκεται πίσω από το σημείο που είχε φτάσει το Φλεβάρη του 1917 και ακόμα πιο πίσω από το πνεύμα και τις ιδέες των ανερχόμενων αστικών τάξεων του παρελθόντος που θρυμάτισαν κάθε φεουδαρχική ανάμνηση.

Η αστική τάξη που σχηματίζεται είναι *μια τάξη χωρίς παρελθόν*, αφού η καπιταλιστική ανάπτυξη είχε διακοπεί βίαια τον Οκτώβρη του 1917. Απ' αυτή την τάξη που φέρνει τα σημάδια μιας καθυστερημένης γέννησης, όλο σχεδόν το πολιτικό φάσμα της Δύσης περιμένει τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας και την επαναφορά της δημοκρατίας. Η αποτυχία του πραξικοπήματος του Αυγούστου θα ενισχύσει αυτή την πεποίθηση. *Αλλά η επιτυχία του πραξικοπήματος δεν θα απομάκρυνε την παλινόρθωση των αστικών σχέσεων και η αποτυχία του είναι πολύ αμφίβολο αν θα διασφαλίσει τη δημοκρατία.*

Ας δούμε τη λογική αυτής της υπόθεσης και τα στοιχεία που τη στηρίζουν.

Αν οι σχηματιζόμενες στην πρώην Σοβιετική Ένωση αστικές τάξεις δεν έχουν παρελθόν, *ο χρόνος κυοφορίας τους βρίσκεται κρυμμένος μέσα στην ιστορία των μεταμορφώσεων της γραφειοκρατίας.*

Η Περεστρόικα εκφράζει το πνεύμα της τελευταίας γραφειοκρατικής μεταμόρφωσης. Η τελευταία σοβιετική γραφειοκρατία, στηριγμένη στην παρακμή στην οποία οδήγησε τη σοβιετική κοινωνία με την προηγούμενη μορφή της, θα διαμορφώσει τους πολιτικούς όρους και τις θεσμικές προϋποθέσεις της αστικής παλινόρθωσης και θα αυτοκαταργηθεί, *ελπίζοντας να αναβιώσει με την ιδιότητα του μετόχου, ή του πολιτικού, ή του στελέχους των ιδιωτικών επιχειρήσεων και του αστικού κράτους.*

Η Περεστρόικα εμφανίζεται σαν προσπάθεια μεταρρύθμισης της σοβιετικής κοινωνίας, σαν ανανέωση του κοινωνικού συστήματος μέσα στη συνέχεια των

σκοπών της επανάστασης που το γέννησε. Είναι μια κρατική και κομματική πρωτοβουλία, μια προσπάθεια από τα πάνω. Απαιτεί τη συγκατάθεση του λαού, αλλά δεν κινητοποιεί ούτε την κομματική βάση, ούτε το λαό. *Την εμπνέεται μια ομάδα διευθυντικών στελεχών της διοίκησης, της οικονομίας και της επιστήμης, ανάμεσά τους ο Α. Γιάκοβλεφ και ο Γ. Αρμπάτοφ, και ο Α. Αγκανμπεγκιάν που από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 τους προβληματίζει η πορεία της σοβιετικής οικονομίας.*¹ Οι αναλύσεις αυτής της ομάδας θ' αποτελέσουν τις βασικές θέσεις της Περεστρόικα,² και τα μέλη της θα είναι ανάμεσα στα κομματικά στελέχη που θα προωθήσουν τον Μ. Γκορμπατσόφ στη Γενική Γραμματεία το 1985.³

Τα στελέχη της Περεστρόικα αναδύονται μέσα από την προηγούμενη γραφειοκρατία της οποίας ήταν ηγετικά μέλη, συνυπεύθυνα για τις αποφάσεις και τις πρακτικές που είχαν οδηγήσει τη σοβιετική κοινωνία στην παρακμή.

Η Περεστρόικα ήταν περισσότερο ένας προσανατολισμός παρά ένα σχέδιο παλινόρθωσης. Διαμορφώθηκε σε σχέδιο στην πορεία της, όταν η πρώτη περίοδός της έδωσε τη δυνατότητα στα μέλη της γραφειοκρατίας να εκφράσουν ή να ανακαλύψουν αυτό που η κομματική ιεραρχία και ο φόβος δεν τους επέτρεπε. Ο καθένας έπαιρνε φωνή απ' τη φωνή του άλλου. Ο καθένας ερμήνευε τη μεταρρύθμιση με τρόπο που ευνοούσε τους σκοπούς ή τις αυταπάτες του, με τις αναμενόμενες προοπτικές ή τους μελλοντικούς κινδύνους, με την έλλειψη πεποιθήσεων ή τις ιδεολογικές αντιστάσεις του.

Όταν την ευφορία για τη μεταρρύθμιση του συστήματος τη διαδέχεται, το 1988, η πάλη για την ανατροπή του, η διαμάχη δεν θα είναι ανάμεσα στην ανανέωση του σοσιαλισμού και στην παλινόρθωση, αλλά ανάμεσα σε μια άμεση ή μια ρυθμιζόμενη επαναφορά των αστικών οικονομικών και πολιτικών θεσμών.

Η παλινόρθωση που πραγματοποιεί η τελευταία σοβιετική γραφειοκρατία περιέχεται δυνητικά στις προηγούμενες μορφές της. Η σοβιετική γραφειοκρατία γεννιέται με την παραδοσιακή μορφή των κρατικών γραφειοκρατιών τη δεκαετία του 1920. Ενισχύεται και διαφοροποιείται από τις παραδοσιακές γραφειοκρατίες στη δεκαετία του 1930. Σταθεροποιείται ως κυρίαρχη κοινωνική κατηγορία τη δεκαετία του 1950 και μεταβάλλεται σε παλινορθωτική δύναμη τη δεκαετία του 1980.

Οι διαδοχικές μεταμορφώσεις της γραφειοκρατίας δεν είναι παρά η πορεία ακύρωσης του επαναστατικού σχεδίου του 1917.

Ο Μαρξ παρατηρεί για το κεφάλαιο ότι από τη στιγμή που αναπτύχθηκε ιστορικά παράγει το ίδιο τους όρους της ύπαρξής του, όχι σαν όρους της γέννησής του αλλά σαν αποτέλεσμα της ύπαρξής του.⁴ Τηρώντας τις αναλογίες, το ίδιο συμβαίνει και με τη γραφειοκρατία. Παράγει τους όρους της ύπαρξής της όχι από τους ιστορι-

1. Βλ. Jean-Marie Chauvier, URSS: une société en mouvement, Editions de l'aube, 1988, σελ. 52 και Mikhail Gorbatchev, Perestroika, Flammarion, 987, κεφ. I.

2. Jean-Marie Chauvier, URSS: une société en mouvement, ο.π., σελ. 51 επ.

3. Σχετικά με την πορεία ανόδου του Μ. Γκορμπατσόφ, βλ. Michel Tatu, Gorbatchev, Le Centurion - Le Monde, 1987.

4. Karl Marx, Fondements de la critique de l'économie politique, éd. Anthropos, Paris 1968, τόμ. I, σελ. 422 επ. γαλλική μετάφραση του Grundrisse der kritik der politischen ökonomie.

κούς λόγους που τη γέννησαν, αλλά σαν αποτέλεσμα της ίδιας της ύπαρξής της. Αυτονομημένη από τις ιστορικές συνθήκες που τη γέννησαν, η γραφειοκρατία θα παράγει τους όρους που την οδήγησαν στην αυτοαναίρεσή της και την ανασύνθεσή της σε διευθύνουσα τάξη μιας διαφορετικής κοινωνίας.

Η διαμόρφωση μιας παραδοσιακής γραφειοκρατίας

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, ένα από τα θέματα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τη σοβιετική ηγεσία είναι να μην αναβιώσουν στο νέο κράτος οι δομές και οι πρακτικές του κράτους που θρυμματίστηκε.

Την κρατική εξουσία την κατέχουν οι κοινωνικές δυνάμεις που πραγματοποίησαν την επανάσταση, και το κράτος αποτελεί το κέντρο άσκησης κάθε πολιτικής εξουσίας. Το κράτος είναι απαραίτητο στη μεταβατική περίοδο, αλλά η δυνατότητα να πραγματοποιηθούν οι επαναστατικοί στόχοι θα κριθεί από την ικανότητα της κοινωνίας να δημιουργήσει μια νέα μορφή κράτους που θα περιέχει συγχρόνως τους όρους εξαφάνισής του. Η μεταφορά ορισμένων λειτουργιών του κρατικού μηχανισμού στα σοβιέτ αποβλέπει σ' αυτό το σκοπό.

Το κράτος διαθέτει μια σχετική αυτονομία στο πλαίσιο της οποίας κινείται και το προσωπικό του κράτους, το οποίο από τη θέση του στον κρατικό μηχανισμό και τη θεσμοθετημένη εξουσία που κατέχει διαμορφώνεται σε ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία που συνήθως προσδιορίζεται με τον περιγραφικό και ακαθόριστο όρο γραφειοκρατία. Διαθέτοντας μια σχετική αυτονομία, η γραφειοκρατία δεν λειτουργεί μόνο για τα συμφέροντα της τάξης που κατέχει την εξουσία. Διαμορφώνει συγχρόνως τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα ανάλογα με τις δυνατότητες που της παρέχει κάθε φορά ο βαθμός της σχετικής της αυτονομίας.

Η προβληματική της σοβιετικής ηγεσίας για την ύπαρξη γραφειοκρατικών φαινομένων στη σοβιετική κοινωνία δεν αφορά τόσο τη γραφειοκρατία ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία. Η σοβιετική ηγεσία θεωρεί τη γραφειοκρατία ως συστατικό στοιχείο του αστικού κράτους και υποθέτει ότι γραφειοκρατία με τη μορφή μιας ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας δεν μπορεί να δημιουργηθεί σε μια κοινωνία, στην οποία δεν υπάρχει αστική τάξη, το προλεταριάτο είναι πολιτικά οργανωμένο, οι εργαζόμενοι ελέγχουν και συμμετέχουν στη διοίκηση και στην παραγωγή και οι λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού έχουν αρχίσει να μεταφέρονται στα σοβιέτ.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν αποδώσει στον όρο γραφειοκρατία δυο νοήματα. Το πρώτο υποδηλώνει τη γραφειοκρατία ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία, το δεύτερο το ειδικό σύστημα οργάνωσης και εσωτερικής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού, φαινόμενο που εκφράστηκε με τον όρο γραφειοκρατισμός. Η διάκριση αυτή, την οποία δέχεται και ο Weber, θέτει αφενός το πρόβλημα των σχέσεων της γραφειοκρατίας, ως ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας, και του γραφειοκρατισμού, και αφετέρου το πρόβλημα της διατήρησης του γραφειοκρατισμού ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη της γραφειοκρατίας ως ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας.

Η κριτική του Λένιν για το γραφειοκρατικό φαινόμενο αφορά κυρίως το γραφειοκρατισμό. Θεωρεί ότι στη μεταβατική περίοδο μπορεί να υπάρχει γραφειοκρα-

τισμός χωρίς την ύπαρξη γραφειοκρατίας ως ιδιαίτερη κοινωνικής κατηγορίας.⁵

Τα φαινόμενα γραφειοκρατισμού σημαίνουν ότι το σύστημα λειτουργίας και οργάνωσης του κρατικού μηχανισμού διακρίνεται από τη μικρή απόδοση, την προχειρότητα και την αδιαφορία σε μια περίοδο που το κράτος επιφορτίζεται με εκτεταμένες οικονομικές λειτουργίες.

Ο γραφειοκρατισμός που αναβιώνει αντιστοιχεί στο επίπεδο της υλικής και πολιτιστικής ανάπτυξης που η επανάσταση κληρονομεί από την προηγούμενη κοινωνία. Η μικρή εμπορευματική παραγωγή, η φτώχεια και η απομόνωση των μικρών παραγωγών⁶ συνθέτουν το επίπεδο της υλικής ανάπτυξης. Το επίπεδο των κομματικών στελεχών που είναι κατώτερο από «το άθλιο και τιποτένιο» επίπεδο των ηττημένων,⁷ και το σχεδόν ανύπαρκτο μορφωτικό επίπεδο των εργατών και των αγροτών, που δεν έχουν ακόμα εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, είναι συνηθισμένοι να δέχονται οδηγίες και δεν έχουν αφομοιώσει την ήττα που επέβαλαν στο προηγούμενο καθεστώς,⁸ συνθέτουν το επίπεδο της πολιτιστικής ανάπτυξης.

Η χρησιμοποίηση στελεχών και ειδικών του προηγούμενου καθεστώτος που μεταφέρουν τις συνήθειες, το πνεύμα και τους ρυθμούς εργασίας στο νέο καθεστώς,⁹ θα δώσει νέα ώθηση στο γραφειοκρατισμό. Οι συνήθειες και οι αδυναμίες των στελεχών του προηγούμενου καθεστώτος θα συνυφάνθουν με την άγνοια και την απειρία διοίκησης των κομματικών στελεχών. Το εύρος των σκοπών του επαναστατικού σχεδίου και η πολιτική βούληση εύρισκαν το όριο τους στην αντίσταση των πραγμάτων, στην υλική και πολιτιστική φτώχεια της κοινωνίας.

Ο Λένιν διαπιστώνει ότι αυτό το πολιτιστικό επίπεδο κάνει τα σοβιέτ, που σύμφωνα με το πρόγραμμα του κόμματος «είναι όργανα διοίκησης μέσω των εργαζομένων, να γίνονται στην πραγματικότητα όργανα διοίκησης για τους εργαζόμενους μέσω του πρωτόπορου στρώματος του προλεταριάτου και όχι μέσω των εργαζομένων μαζών».¹⁰

Από τη στιγμή που τα σοβιέτ μετατρέπονται σε όργανα διοίκησης μέσω του κόμματος, ως πρωτοπορίας της τάξης, και όχι μέσω των εργαζομένων μαζών, αναβιώνει η αρχή διακυβέρνησης του αστικού κράτους, που σύμφωνα με τη θεωρητική της θεμελίωση από τον Montesquieu, ο λαός έχει την ικανότητα να επιλέγει τους κυβερνήτες του, αλλά δε μπορεί να αυτοκυβερνηθεί.¹¹

Το παρελθόν μπορεί να είχε ανατραπεί με την επανάσταση, αλλά δεν είχε εξαλειφθεί.¹² Η γραφειοκρατία αρχίζει να διαμορφώνεται σε ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία και η αρχή της άμεσης δημοκρατίας παραμένει ως θεμελιακή αρχή

5. Βλ. Νίκος Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, éd. Maspero, 1971 τόμ. II, σελ. 163 επ. και 172 επ.

6. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 43, σελ. 230.

7. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 45, σελ. 95 επ.

8. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 35, σελ. 227.

9. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 42, σελ. 33.

10. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 38, σελ. 170.

11. Montesquieu, De l'esprit des lois, Flammarion, 1979, βιβ. II, κεφ. II, σελ. 133, "...le peuple, qui a assez de capacité pour se faire rendre compte de la gestion des autres, n'est pas propre à gérer par lui-même".

12. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 45, σελ. 390.

στο πρόγραμμα του κόμματος, αλλά παύει να ισχύει στην πράξη.

Σ' αυτές τις συνθήκες φαίνεται να διαμορφώνεται ένα είδος «αστικού κράτους χωρίς αστική τάξη». Το 1922 ο Λένιν γράφει: «οι κομμουνιστές έγιναν γραφειοκράτες. Αν υπάρχει κάτι που θα φέρει την καταστροφή μας είναι αυτό».¹³

Στη δεκαετία του 1920 η γραφειοκρατία διαμορφώνεται βαθμιαία σε ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία. Η συνοχή της προέρχεται από την ειδική της σχέση με το κράτος και τη θέση της στον κρατικό μηχανισμό. Κι αυτό επιτρέπει τη σχετική αυτονομία της πολιτικής λειτουργίας της ως προς τις τάξεις που κατέχουν την εξουσία.

*Η γραφειοκρατία δεν είναι μια ιδιαίτερη κοινωνική τάξη ή μια αυτόνομη ταξική κατηγορία. Δεν έχει δική της πολιτική εξουσία. Το κράτος δεν είναι το θεμέλιο της πολιτικής εξουσίας, αλλά το κέντρο της πολιτικής εξουσίας που ανήκει σε καθορισμένες τάξεις.*¹⁴

Παρά την αδυναμία των εργαζομένων να ασκήσουν άμεσα ένα μέρος της κρατικής εξουσίας, το δικαίωμά τους και η αρχή της άμεσης δημοκρατίας δεν αμφισβητούνται. Αντίθετα η κύρια προσπάθεια του κόμματος κατευθύνεται στη διαμόρφωση των υλικών και πολιτιστικών όρων και στη δημιουργία των κατάλληλων θεσμών που θα αναπτύξουν την ικανότητα ελέγχου και συμμετοχής των εργαζομένων στην άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Αν στην αστική κοινωνία, η τάξη που κατέχει την πολιτική εξουσία έχει την πολιτιστική ικανότητα, την οικονομική δύναμη και την πολιτική πείρα να διατηρεί, κάτω από κανονικές συνθήκες, το βαθμό αυτονομίας της γραφειοκρατίας στο επίπεδο που επιβάλλει η αρχή διακυβέρνησης του αστικού κράτους, στη σοβιετική κοινωνία τη δυνατότητα ελέγχου του επιπέδου αυτονομίας της γραφειοκρατίας μπορεί να μην την έχουν οι εργάτες και οι αγρότες που υστερούν σε πείρα και μόρφωση, την έχει όμως το κόμμα.

Στη δεκαετία του 1920 υπάρχει εσωκομματική δημοκρατία και το πνεύμα της επανάστασης κυριαρχεί. Παρά το ότι στελέχη του κόμματος συμμετέχουν στη σχηματιζόμενη γραφειοκρατία, το κόμμα είναι μια ζωντανή πολιτική οργάνωση, που τη διαπερνούν θεωρητικά και πολιτικά ρεύματα και τη συνθέτουν πολιτικές τάσεις και ανασυνθέσεις τάσεων, οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές ή διαφοροποιημένες θέσεις και γνώμες σχετικά με την εργατική δημοκρατία, τη μορφή και τους ρυθμούς ανάπτυξης της κοινωνίας και τους θεσμούς που πρέπει να δημιουργηθούν. Το κόμμα μπορεί ακόμα να ελέγχει το βαθμό αυτονομίας της γραφειοκρατίας.

Αλλά οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και οι ταξικές αντιπαραθέσεις στον αγροτικό χώρο, η κρίση στη συγκέντρωση σιτηρών και τα έκτακτα διοικητικά μέτρα για την υπέρβασή της, η διαδικασία ανατροπής της Νέας Οικονομικής Πολιτικής και η αποσταθεροποίηση της εργατοαγροτικής συμμαχίας, οι εσωκομματικές αντιθέσεις και η ήττα της αντιπολίτευσης, η στροφή προς την κολεκτιβοποίηση και τη μεγάλη περιπέτεια της εκβιομηχάνισης, που σημαδεύουν το

13. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 54, σελ. 289.

14. Βλ. Nikos Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, ο.π., σελ. 166 επ.

τελευταίο τρίτο της δεκαετίας του 1920, θα ενισχύσουν αριθμητικά τη γραφειοκρατία, θα διευρύνουν τη σχετική της αυτονομία και θα διαφοροποιήσουν τη θέση της στη σοβιετική κοινωνία.

Η γραφειοκρατία ως διευθύνουσα κοινωνική δύναμη

Με την εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση, η υπάρχουσα διοικητική γραφειοκρατία θα ενισχυθεί αριθμητικά από τους διευθύνοντες και τα στελέχη των επιχειρήσεων και των κολχόζ. Αυτή η επέκταση θα οδηγήσει όλα σχεδόν τα στελέχη του κόμματος να καταλάβουν γραφειοκρατικές θέσεις.

Η γραφειοκρατία θα ιδιοποιηθεί τις διευθυντικές λειτουργίες τις οποίες δε μπορούν να ασκήσουν οι κοινωνικές τάξεις που πραγματοποίησαν την επανάσταση.

Η κομματική και διοικητική γραφειοκρατία κινητοποιεί τις ανθρώπινες δυνάμεις και τους οικονομικούς πόρους προς όφελος του μοντέλου ανάπτυξης που καθορίζει το σχέδιο, διαχειρίζεται τη συσσώρευση και καθορίζει το μέγεθός της, επιβάλλει την κατεύθυνση και τη μορφή των επενδύσεων. Εκφράζει το μοντέλο μιας μη καπιταλιστικής ανάπτυξης, το σχέδιο μιας ιστορικής δράσης.

Με διευθυντική της μορφή η γραφειοκρατία ταυτίζει τα συμφέροντα του μοντέλου ανάπτυξης με τα συμφέροντα της ύπαρξης και της ιδιαίτερης συμμετοχής της στη διανομή του κοινωνικού προϊόντος. Διευθύνει και ελέγχει τον τεχνικό και διοικητικό μηχανισμό ανάπτυξης και ασκεί τους καταναγκασμούς που επιβάλλει η πραγματοποίηση του σχεδίου. Όπως κάθε διευθύνουσα τάξη ή διευθύνουσα κοινωνική κατηγορία «έχει μια όψη κατακτητική».¹⁵ Η σοβιετική γραφειοκρατία «μαστιγώνει» μια ολόκληρη κοινωνία για να τη βγάλει από το βάλτο της ασιατικής της καθυστέρησης,¹⁶ διαλύει τις παραδοσιακές σχέσεις στον αγροτικό χώρο, αναπτύσσει και διαφοροποιεί την οικονομία εκμηδενίζοντας τη μικρή εμπορευματική παραγωγή, επεκτείνει και γενικεύει τη μόρφωση, οργανώνει τις κοινωνικές παροχές, καθορίζει την αξία της εργασίας των διευθυνόντων και των εργαζομένων, αδιαφορεί για τις θυσίες, θέτει εκτός κοινωνίας κάθε εθνική και ταξική αντίθεση. Μεταμορφώνει τις νέες σχέσεις που αναπτύσσει σε δημόσια τάξη, η οποία προσδιορίζεται από την οργάνωση, τους κανόνες και τις αξίες που επιβάλλει ως διευθύνουσα κοινωνική κατηγορία.

Αυτή η έκταση δικαιωμάτων και λειτουργιών δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη θέληση του κόμματος και την κατάργηση της εσωκομματικής δημοκρατίας από τέλος της δεκαετίας του 1920. Αν η γέννηση της γραφειοκρατίας ως ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας συνδέεται με την πολιτιστική αδυναμία και την απειρία των εργαζομένων, η μεταμόρφωση της γραφειοκρατίας σε διευθύνουσα κοινωνική κατηγορία συνδέεται με την κατάργηση της εσωκομματικής δημοκρατίας, την κυριαρχία της ηγεσίας πάνω στο κόμμα και την ταύτιση κόμματος και γραφειοκρατίας. Το κόμμα κυριεύει και κυριεύεται από τη γραφειοκρατία.¹⁷

15. Βλ. Alain Touraine, *Production de la société*, Editions du Seuil Paris 1973, σελ. 148 εκ.

16. Βλ. Ισαάκ Ντύουσερ, Στάλιν, Πολιτική βιογραφία, εκδ. Χρησμός, Αθήνα 1971, σελ. 306 εκ.

17. Σχετικά με τις μεταβολές στη θεωρία, την ιδεολογία και την πολιτική του κόμματος, βλ. Λευτέ-

Τα κομματικά και τα γραφειοκρατικά στελέχη διορίζονται από την ηγεσία του κόμματος και το κράτος. Εκφράζουν την ηγεσία και το κράτος. *Η ηγεσία του κόμματος υποκαθιστά το κόμμα και το κράτος υποκαθιστά την κοινωνία*

Ο ρυθμός εκβιομηχάνισης στη Σοβιετική Ένωση την περίοδο 1928-1954 ανέρχεται σε 12,5% ετησίως, ενώ στις ΗΠΑ την περίοδο 1860-1914 σε 5,3%. Οι περίοδοι είναι συγκρίσιμες επειδή το επίπεδο παραγωγής της Σοβιετικής Ένωσης το 1928 ήταν το ίδιο με το επίπεδο των ΗΠΑ το 1860.¹⁸

Στη δυναμική ανάπτυξης των δυο οικονομιών στις παραπάνω περιόδους, θα πρέπει να συνεκτιμηθεί *αφνητικά* για τη Σοβιετική Ένωση η απομόνωσή της από τη διεθνή αγορά και οι καταστροφές που υπέστη στον πόλεμο και *θετικά* για τις ΗΠΑ οι μεγάλες επενδύσεις ευρωπαϊκών κεφαλαίων.

Είναι αλήθεια ότι *η ποιότητα των σοβιετικών προϊόντων υστερεί των δυτικών και η παραγωγικότητα της εργασίας στο σύνολο της σοβιετικής βιομηχανίας είναι πολύ κατώτερη από την παραγωγικότητα των προηγμένων καπιταλιστικών οικονομιών. Όμως σε ορισμένους στρατηγικούς τομείς, όπως η παραγωγή σιδήρου και άνθρακα, η παραγωγικότητα πραγματοποιεί εκπληκτικές προόδους, λόγω της χρήσης αναπτυγμένης τεχνολογίας και μεθόδων εργασίας που αντιγράφουν από τη Δύση και εφαρμόζουν στην πράξη.*¹⁹

Στη δεκαετία του 1930 εκατοντάδες χιλιάδες νέοι επιστήμονες και τεχνικοί, που προέρχονται από εργατικές και αγροτικές οικογένειες θα ενισχύσουν και θα ανανεώσουν τη γραφειοκρατία. *Οι αρετές της νέας γενιάς έχουν διαμορφωθεί από το πνεύμα της ανάπτυξης και το πάθος της τεχνικής.* Το κύριο ενδιαφέρον τους στρέφεται στις μηχανές, την τεχνολογία, τις τεχνικές της διοίκησης και τα σχέδια ανάπτυξης των καθυστερημένων περιοχών.²⁰ Η γενική γραμμή του κόμματος έχει επιβάλλει την ιδέα ότι για τη διαμόρφωση των όρων του σοσιαλισμού *το πιο σημαντικό είναι η δημιουργία της υλικής του βάσης*, κι αυτή η ιδέα εκφράζεται με το σύνθημα «η τεχνική αποφασίζει για όλα».²¹

Η νέα διανόηση δεν έχει το πολιτιστικό επίπεδο της παλιάς κομματικής διανοήσης και το ενδιαφέρον της για την πολιτική είναι μειωμένο. Τη διακρίνει όμως το πάθος της μάθησης, η τόλμη των πρωτοπόρων και η θέληση να πραγματοποιηθεί το εύρος των σκοπών του σχεδίου που στη Δύση *το θεωρούν χίμαιρα και παραλογισμό*. Αυτή η νέα διανόηση και η εργατική τάξη θα μπουν στη μάχη της

της Φιλιππάτος, Οι περιπέτειες της θεωρίας και το 13ο Συνέδριο του ΚΚΕ, περ. *Διαλεκτική*, Μάιος - Ιούνιος 1991, σελ. 44 εκ.

18. P. Wiles, *The Soviet Economy: A Discussion*, M. Secker and Warburg, 1956, σελ. 88.

Κατά τον D.R. Hodgman, (*Industrial Production, in Soviet Economic Growth*, éd. Abram Bergson), το ποσοστό της ετήσιας αύξησης στην περίοδο 1927-1950 θα πρέπει να ήταν 8,9%, βλ. J.M. Chauvier, *URSS: une société en mouvement*, ό.π., σελ. 43 εκ.

19. Το 1937 η ετήσια παραγωγή σιδήρου και άνθρακα κατά απασχολούμενο εργάτη ανέρχεται: Στην παραγωγή σιδήρου σε 756 τόνους στη Σοβιετική Ένωση, 513 στη Μεγάλη Βρετανία και 612 στη Γερμανία. Στην παραγωγή άνθρακα σε 370 τόνους στη Σοβιετική Ένωση, 195 στη Γαλλία και 435 στη Γερμανία, βλ. Bienstock, Schwartz, Yugov, *Management in Russian, Russian Industry and Agriculture*, σελ. 76 εκ.

20. Ισαάκ Ντάουσερ, Στάλιν, Πολιτική βιογραφία, ό.π., σελ. 316.

21. J. Staline, *Les Questions du leninisme*, éd. Norman Bethume, Paris 1969, τόμ. 2, σελ. 805, 808.

βιομηχανικής ανάπτυξης που δεν θα έχει λιγότερα θύματα απ' ό,τι ένας πραγματικός πόλεμος.

Η σχέση των κοινωνικών τάξεων και ιδιαίτερα της εργατικής με τη γραφειοκρατία είναι *σύνθετη και αντιφατική*.

Η γραφειοκρατία διατηρεί και επεκτείνει τις νομικές σχέσεις της συλλογικής ιδιοκτησίας και πραγματοποιεί μια βιομηχανική και πολιτιστική ανάπτυξη που είναι *προς το συμφέρον όλης της κοινωνίας*. Αυτή η ανάπτυξη διαμορφώνει τους όρους που επιτρέπουν στα λιγότερο ευνοημένα στρώματα να διαφοροποιήσουν τη θέση τους. Τους δίνει τη δυνατότητα να περάσουν από την αγροτική τους κατάσταση στην εργατική και από την αγροτική και εργατική τους κατάσταση στις γραμμές των τεχνικών, των υπαλλήλων και των διανοουμένων. Η κοινωνική πρόοδος των εργαζομένων, η μείωση της ανεργίας και του υπερπληθυσμού του αγροτικού τομέα, η επέκταση της παιδείας, οι κοινωνικές παροχές και η οικονομική ασφάλεια φαίνεται να δικαιώνουν τις επιλογές, τα σχέδια και την ηγεμονία της γραφειοκρατίας.²²

Με τη διατήρηση και επέκταση της συλλογικής ιδιοκτησίας και την υλική και πολιτιστική ανάπτυξη της κοινωνίας *η γραφειοκρατία φαινόταν να πραγματοποιεί τις επιλογές των κοινωνικών δυνάμεων που εκφράστηκαν με την Οκτωβριανή επανάσταση*. Η γραφειοκρατία μπορούσε να στηριχθεί στις λαϊκές δυνάμεις και στην αποδοχή των θυσιών που επέβαλαν οι επιλογές της.

Αντιθέσεις και αμφισβητήσεις υπάρχουν. Αλλά η βάση του κόμματος είναι υποταγμένη στην ηγεσία και τα συνδικάτα είναι υποταγμένα στο κράτος, κι αυτή η διπλή υποταγή μειώνει τις δυνατότητες οργανωμένης αντίστασης. Όσους αμφισβητούν από οποιαδήποτε πολιτική ή ιδεολογική θέση τις επιλογές ή τις πρακτικές του συστήματος *τους αποσύρουν από την κοινωνία*. Η δεκαετία του 1930 δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την υλική και πολιτιστική άνοδο της κοινωνίας, είναι συγχρόνως μια δεκαετία τρόμου και αίματος.

Αλλά ο φόβος δεν θα μπορούσε να δημιουργήσει το πνεύμα ενθουσιασμού και αυταπάνης που χαρακτηρίζει ένα μεγάλο μέρος των εργαζομένων. «Πλήθη από νεαρούς εργάτες, γράφει ο Ντώτσερ, προσφέρονταν εθελοντές για πρωτοποριακή εργασία στην ερημιά των απομακρυσμένων περιοχών. Υποδέχονταν μ' όλη τη φλόγα της νιότης τους το όραμα του νέου κόσμου, έστω κι αν αυτός ο κόσμος έπρεπε να χτιστεί με τα ίδια τα κόκαλά τους».²³

Όμως οι αντιθέσεις και αμφισβητήσεις που υπήρχαν δεν θα μπορούσαν να διαμορφώσουν το περιεχόμενο μιας *καθαυτής ταξικής πάλης*. Αυτή *προϋποθέτει τάξεις καθορισμένες από την ανταγωνιστική τους θέση σε σχέση με διαφορετικά μοντέλα κοινωνικής ανάπτυξης*.

Αυτή η μορφή ταξικής πάλης δεν υπάρχει στη δεκαετία του 1930. Η φεουδαρχία, η αστική τάξη και οι εύποροι χωρικοί έχουν εκμηδενιστεί. Η εργατική τάξη και οι αγρότες και αν ακόμα αμφιβάλλουν βλέπουν στη γραφειοκρατία μια *ικανή διεθύνουσα δύναμη που διατηρεί και επεκτείνει τις νέες σχέσεις ιδιοκτησίας*. Η γρα-

22. Βλ. Γιάσεκ Κούρον - Κάρολ Μοντζελέφσκι, Ανοιχτή Επιστολή στο Πολωνικό Εργατικό Κόμμα, Εξάντας, Αθήνα 1975, σελ. 47-49.

23. Ισαάκ Ντώτσερ, Στάλιν, Πολιτική βιογραφία, ό.π., σελ. 308.

φειοκρατία, ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία, επιβάλλει και συγχρόνως τροποποιεί τις επιλογές του επαναστατικού σχεδίου του 1917, τρωτίζεται και συγχρόνως αποχωρίζεται από τους σκοπούς του. Αλλά αυτές τις τροποποιήσεις κι αυτούς τους διαχωρισμούς δεν τους έχει αφομοιώσει ούτε η ίδια. Της λείπει ακόμα η συνείδηση των δικαιωμάτων της πάνω στην κοινωνία. Η θέση της είναι πρόσφατη και ασταθής. Η άνοδός της σε διευθύνουσα δύναμη της κοινωνίας διαμορφώνει μόνο *δυνητικά τους όρους* της μελλοντικής μεταμόρφωσής της σε παλιννορθωτική δύναμη. Αλλά στη δεκαετία του 1930 μόνο *ελάχιστοι αριστεροί* μπόρεσαν να διακρίνουν την ενδεχόμενη μετεξέλιξή της και να υποθέσουν ένα γεγονός πριν να υπάρξει.

Στη διπλή αυτή αδυναμία, *αδυναμία της εργατικής τάξης να είναι η ίδια διευθύνουσα δύναμη και αδυναμία της γραφειοκρατίας να συνειδητοποιήσει τα δικαιώματά της*, τα οποία είχε ήδη επιβάλει στην κοινωνία, *θα στηριχθεί η προσωπική κυριαρχία του Στάλιν*. Κι αυτή η κυριαρχία θα ασκηθεί και πάνω στη γραφειοκρατία, η οποία θα είναι όχι μόνο θύτης αλλά και θύμα των διωγμών της σταλινικής περιόδου. Οι διωγμοί *θα διασφαλίζουν* την ύπαρξη και την αναπαραγωγή της ως διευθύνουσας δύναμης και συγχρόνως *θα διατηρούν την ανασφάλεια των μελών της και την αστάθεια της θέσης τους*.

Η χρηματοδότηση της βιομηχανικής ανάπτυξης προϋποθέτει τον περιορισμό της κατανάλωσης αφού η συσσώρευση του απαραίτητου κεφαλαίου δεν θα μπορούσε να προέλθει παρά μόνο από το εσωτερικό. Αν όμως η εκβιομηχάνιση αφορούσε *μακροπρόθεσμα* το συμφέρον όλης της κοινωνίας, η πραγματοποίησή της *έθιγε τα συμφέροντα κάθε κοινωνικής τάξης* ανάλογα την επιβάρυνση συμμετοχής της στο σχηματισμό του απαραίτητου κεφαλαίου. Σε μια κοινωνία που έβγαινε από το άθλιο βιοτικό επίπεδο του παρελθόντος και τις καταστροφές που είχαν επιφέρει ο παγκόσμιος και ο εμφύλιος πόλεμος, ο αγώνας για την ύπαρξη ήταν πιο ισχυρός από την αναμονή ενός καλύτερου επιπέδου στο μέλλον.

Η εκβιομηχάνιση όμως δεν αφορούσε μόνο τις προοπτικές της κοινωνίας, *αλλά και την άμεση επιβίωσή της*. Η καθυστέρηση της βιομηχανίας *καθήλωνε την αγροτική οικονομία* στις παραδοσιακές τεχνικές, ανέβαλε τη δημιουργία μιας κατάλληλης υποδομής που θα στηριζε συλλογικές παραγωγικές προσπάθειες, και αποστερούσε κάθε κίνητρο για την ανάπτυξη της παραγωγής, αφού η υπάρχουσα βιομηχανία δεν μπορούσε να προμηθεύσει τους αγρότες ούτε με μέσα παραγωγής ούτε με βιομηχανικά καταναλωτικά προϊόντα.²⁴

24. Το πρόβλημα της αγροτικής οικονομίας ήταν από τα πιο κρίσιμα θέματα που απασχόλησαν τη σοβιετική ηγεσία στη δεκαετία του 1920. Η επιλογή επίλυσής του το τέλος του 1929 και ιδιαίτερα ο τρόπος που εφαρμόστηκε αυτή η επιλογή αποτελεί έναν από τους λόγους που διατήρησαν μέχρι σήμερα την καθυστέρηση της σοβιετικής αγροτικής οικονομίας. Σχετικά με την προβληματική που αναπτύχθηκε γι' αυτό το θέμα βλ. Charles Bettelheim, *Les luttes des classes en URSS, 2ème periode 1923-1930*, éd. Maspero/Seuil, Paris 1977, 3ο και 4ο μέρος.

Pierre Broné, *Le Parti Bolchevique*, Les éditions de minuit, Paris 1963, σελ. 213 επ., 313 επ.

Charles Bettelheim, *Les luttes des classes en URSS, 3ème periode 1930-1941, Les dominés*, éd. Seuil/Maspero, Paris 1982, μέρος 1ο.

E. Préobrajensky, *La Nouvelle Economique*, éd. Sociales, Paris 1966, σελ. 125 επ.

N. Boukharine, *Le Débat sovietique sur la loi de la valeur*, éd. Maspero, Paris 1972, σελ. 201 επ.

J. Staline, *Works*, Moscow 1953, τόμ. 7, σελ. 111 επ.

Η γραφειοκρατία ήταν υποχρεωμένη να πραγματοποιήσει το σχέδιο της βιομηχανικής ανάπτυξης εναντίον των ιδιαίτερων συμφερόντων των τάξεων και να επιβάλει μια συλλογική παραγωγική οργάνωση στους αγρότες, από τους οποίους θα αντλούσε το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης που απαιτούσε η εκβιομηχάνιση, χωρίς να υπάρχουν οι προϋποθέσεις αυτής της οργάνωσης.

Ο περιορισμός της ήδη οριακής κατανάλωσης θα υποχρεώσει τη γραφειοκρατία να στερήσει από τις κοινωνικές τάξεις τη δυνατότητα να εκφράζουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους και θα καθορίσει τον υποχρεωτικό και βίαιο χαρακτήρα που θα πάρει η συλλογική παραγωγική οργάνωση των αγροτών.

Η καθολική κυριαρχία που ασκεί η γραφειοκρατία με την κομματική, διοικητική και οικονομική της μορφή θα εκφραστεί και στο επίπεδο της επιχείρησης.

Ο Λένιν θεωρούσε ότι η μεγάλη βιομηχανία απαιτεί μια ενότητα θέλησης για να κατευθύνει την κοινή εργασία, και ότι αυτή η ενότητα μπορεί να διασφαλισθεί με την υποταγή στη διεύθυνση.²⁵ Αν και αυτή η θέση στρέφεται κατά του γραφειοκρατισμού που αποδιαρθρώνει την ενότητα θέλησης, η γραφειοκρατία θα βρει σ' αυτή το θεωρητικό στήριγμα της διευθυντικής της κυριαρχίας στην επιχείρηση.

Η περίοδος που ακολουθεί την άνοδο της εργατικής τάξης στην εξουσία είναι μεταβατική με την έννοια ότι φέρει τα χαρακτηριστικά τόσο της κοινωνίας που τείνει να δημιουργεί, όσο και της κοινωνίας απ' την οποία προέρχεται.

Η βασική αντίφαση κάθε μεταβατικής περιόδου είναι η αντίθεση ανάμεσα στην ισότητα των σχέσεων ιδιοκτησίας και την ανισότητα διανομής που προκύπτει από την πραγματική ιδιοποίηση της συλλογικής ιδιοκτησίας. Το αστικό δίκαιο διανομής επικρατεί ακόμα στη μεταβατική περίοδο, αφού «το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να υψωθεί πάνω από την οικονομική δομή της κοινωνίας και την ανάπτυξη του πολιτισμού που καθορίζεται απ' αυτή τη δομή».²⁶

Κι αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που η εργατική τάξη, ως διευθύνουσα και κυρίαρχη πολιτική δύναμη της μεταβατικής περιόδου, πρέπει να αποδομήσει την κληρονομημένη διάρθρωση, να θρυμματίσει τις σχέσεις και τους θεσμούς που υπήρχαν και να διαμορφώσει τους υλικούς και πολιτιστικούς όρους που θα επibάλλουν τον τρόπο διανομής που ταιριάζει στις σχέσεις ιδιοκτησίας.

Αν όμως η αντίθεση σχέσεων ιδιοκτησίας και σχέσεων διανομής αποτελεί τη βασική αντίφαση κάθε μεταβατικής περιόδου, το κληρονομημένο οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο και η μη επέκταση της επανάστασης στην Ευρώπη, θα διαμορφώσουν μια πρόσθετη βασική αντίφαση. Την αντίθεση ανάμεσα στο επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας και τους σκοπούς του επαναστατικού σχεδίου.

Η επανάσταση πρέπει να πραγματοποιήσει το έργο δυο επαναστάσεων. Να δημιουργήσει με αντικαπιταλιστικές μεθόδους το επίπεδο ανάπτυξης μιας προηγμένης καπιταλιστικής οικονομίας, και να διαμορφώσει ένα δικό της πολιτισμό χωρίς να έχει αφομοιώσει και υπερβεί έναν προηγούμενο αστικό πολιτισμό.

25. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, τόμ. 36, σελ. 200.

26. Karl Marx, Critique of the Gotha Programme, International Publishers, New York, 1938, σελ. 10.

Αυτή η πρόσθετη αντίφαση θα ενισχύσει όχι μόνο την ανισότητα των σχέσεων διανομής, αλλά και τη δυνατότητα να ιδιοποιηθεί την πολιτική εξουσία και τη διεύθυνση της κοινωνίας μια ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία.

Η γραφειοκρατία δεν είναι κοινωνική τάξη. Έχει υπερβεί τα όρια της σχετικής αυτονομίας που έχουν οι γραφειοκρατίες στο αστικό κράτος και έχει ιδιοποιηθεί την πολιτική εξουσία, αλλά θεωρεί πηγή της νομιμοποίησής της την κυριαρχία της εργατικής τάξης.

Είναι μια διευθύνουσα και κυρίαρχη κοινωνική κατηγορία που προήλθε από τη διεύθυνση του κόμματος, του κράτους και της οικονομίας, αλλά ταντίζει την ύπαρξή της με τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Έχει αδειάσει τους πολιτικούς θεσμούς που δημιούργησε η επανάσταση από το περιεχόμενό τους αλλά δε μπορεί να τους καταργήσει.

Είναι υποχρεωμένη να στηρίζει την ύπαρξή της σε μια θεωρία, που παρά τις παραμορφώσεις που έχει υποστεί, της αρνιέται την ύπαρξη.

Κρύβει τα εισοδήματα και τα προνόμιά της και προσπαθεί να αποδείξει ότι δεν υπάρχει ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία.

Αποτελεί μια διευθυντική και κυρίαρχη δύναμη, αλλά η θέση των μελών της είναι αβέβαιη και ασταθής. Μέσα στην άκαμπτη πειθαρχία του κόμματος και του κράτους, και κάτω από την επικυριαρχία του Στάλιν, κάθε γραφειοκράτης είναι επιτηρούμενος και οποιαδήποτε γραφειοκρατική θέση είναι επισφαλής. Η γραφειοκρατική δομή αναπαράγει όχι μόνο τη γραφειοκρατία αλλά και την ανασφάλεια των γραφειοκρατών.

Ο Στάλιν με την προσωπική δύναμη που κατέχει, μπορεί ανάλογα με την πολιτική συγκυρία, να στηριχθεί στους εργαζόμενους για να εκκαθαρίσει τους γραφειοκράτες ή να στηριχθεί στη γραφειοκρατία για να διατηρήσει την υποταγή των εργαζομένων. Οι γραφειοκράτες εναλλάσσουν διαρκώς τις θέσεις του θύτη και θύματος.

Ο θάνατος του Στάλιν φαίνεται ότι αφαιρεί από τη γραφειοκρατία το στηρίγμά της. Αλλά η γραφειοκρατία έχει ήδη διαμορφώσει τους όρους αναπαραγωγής της και η απαλλαγή της από την επίφοβη επικυριαρχία του Στάλιν θα σταθεροποιησει τη θέση της. Το πρόβλημά της είναι να διατηρήσει τις δομές αναπαραγωγής της και να διαμορφώσει τους όρους που θα αφαιρέσουν τη δυνατότητα μιας μελλοντικής επικυριαρχίας σταλινικού τύπου.

Μια ιστορική και κοινωνική ανάλυση του σταλινικού φαινομένου θα αποκάλυπτε ότι οι ίδιοι ιστορικοί όροι που μεταμόρφωσαν τη γραφειοκρατία σε διευθύνουσα και κυρίαρχη δύναμη, είχαν διαμορφώσει και την προσωπική κυριαρχία του Στάλιν. Μια τέτοια όμως ανάλυση θα έθιγε την υπόσταση της ίδιας της γραφειοκρατίας, αφού η κοινωνία έχοντας ήδη υπερβεί αυτούς τους ιστορικούς όρους θα έπρεπε να υπερβεί και το γραφειοκρατικό τους δημιούργημα.

Η αποσταλινοποίηση θα πάρει τη μορφή ενός ακαθόριστου αγώνα κατά της «προσωπολατρίας». Η εσωτερική συνοχή ανάμεσα στη σταλινική επικυριαρχία και τη γραφειοκρατική κυριαρχία αποσιωπάται και η συμμετοχή της γραφειοκρατίας στο καθεστώς τρόμου και διωγμών της σταλινικής περιόδου αποκρύπτεται. Η γραφειοκρατία κρύβεται πίσω από μια λέξη και μια ερμηνεία, την οποία κανένας ιστορικός, που σέβεται τον εαυτό του, δεν θα μπορούσε να δεχθεί.

Κρυμμένη πίσω από τον αγώνα κατά της «προσωπολατρίας» η γραφειοκρατία αποκρύπτει συγχρόνως τις αντιφάσεις της σοβιετικής κοινωνίας, ανάμεσα στις οποίες η βασικότερη είναι ήδη η ίδια η ύπαρξή της. Αν η γραφειοκρατία στην περίοδο διαμόρφωσής της είναι το αποτέλεσμα των αντιφάσεων της σοβιετικής κοινωνίας, στην περίοδο της διευρυνόμενης αναπαραγωγής της ενσωματώνει το σύνολο των αντιφάσεων και μορφοποιείται η ίδια σε κύρια αντίφαση.

Σταθεροποίηση και κυριαρχία

Οι διάδοχοι του Στάλιν έχουν δυο επιλογές. Να επαναφέρουν τη δημοκρατία στο κόμμα, στα σοβιέτ και τα συνδικάτα και να ενισχύσουν το πνεύμα πρωτοβουλίας και ευθύνης των εργαζομένων, ή να συνεχίσουν μια γραφειοκρατική διεύθυνση απαλλαγμένη από τον τρόπο της σταλινικής περιόδου και να επιφέρουν ορισμένες μεταρρυθμίσεις.

Η υλική ανάπτυξη της κοινωνίας θα μπορούσε να μετριάσει την αρχή του αστικού δικαίου μειώνοντας τις ανισότητες στη διανομή, και η πολιτιστική ανάπτυξη είχε διαμορφώσει μια επαρκή δυνατότητα συμμετοχής των εργαζομένων στη διοίκηση του κράτους και στη διαχείριση των επιχειρήσεων.

Αν στη δεκαετία του 1920 το ποσοστό των αναλφαβήτων ανέρχεται ανάλογα με την περιοχή σε 70-98%, στη δεκαετία του 1950 η υποχρεωτική πρωτοβάθμια παιδεία είναι οκταετής και το 1959 στους χίλιους εργαζόμενους οι 400 κατέχουν δίπλωμα δευτεροβάθμιας και οι 33 τριτοβάθμιας παιδείας. Αυτή η αναλογία θα φτάσει το 1986 σε 761 και 122 αντιστοίχως.²⁷ Ο δυναμισμός της πολιτιστικής ανάπτυξης στον τομέα της παιδείας δείχνει ότι οι εργαζόμενοι είχαν αποκτήσει ένα επαρκές πολιτιστικό επίπεδο που τους έκανε ικανούς να συμμετέχουν άμεσα στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

Ο κίνδυνος να αμφισβητηθεί το κοινωνικό καθεστώς από την επαναφορά των αρχών της δημοκρατίας είναι σχεδόν ανύπαρκτος.

Στη δεκαετία του 1950 το κύρος του κόμματος είναι υψηλό. Στη συνείδηση της μεγάλης πλειοψηφίας το κόμμα εκφράζει τα συμφέροντα των εργαζομένων και τις προοπτικές του έθνους. Η ήττα του φασισμού έχει ενισχύσει ηθικά και πολιτικά τη Σοβιετική Ένωση και το πνεύμα του πατριωτικού πολέμου έχει αναβιώσει την επαναστατική παράδοση.

Η μεταπολεμική ανόρθωση της οικονομίας ήταν ένα επίτευγμα που υπερβαίνει τη βιομηχανική ανάπτυξη της δεκαετίας του 1930. Η πραγματική κατανάλωση κατά άτομο έχει αυξηθεί στην περίοδο 1950-1958 κατά 66% και είναι διπλάσια από την κατανάλωση του 1937.²⁸ Η αγοραστική δύναμη των αγροτών από 43 δις ρού-

27. Jean-Marie Chauvier, URSS: une société en mouvement, ό.π., σελ. 67 επ. Η πολιτιστική ανάπτυξη δεν αφορούσε μόνο την επέκταση και την άνοδο της σχολικής παιδείας. Σε κανένα άλλο έθνος δεν υπήρχε τέτοιο ενδιαφέρον και αγάπη για την τέχνη, τη λογοτεχνία και τις επιστήμες και πουθενά δεν υπήρχε τέτοια ενθάρρυνση για τη μελέτη της πνευματικής κληρονομιάς της Δύσης. Βλ. Ισαάκ Ντώουσερ, Στάλιν, Πολιτική βιογραφία, ό.π., σελ. 352.

28. A. Bergson, Soviet economic growth, σελ. 29 επ.

βλια το 1952 ανέρχεται σε 135 δις το 1958.

Η επέκταση της επανάστασης στην Κίνα ανοίγει νέες επαναστατικές προοπτικές και οι μεταβολές που επέφερε ο σοβιετικός στρατός στην Ανατολική Ευρώπη έχουν ενισχύσει την εθνική άμυνα. Ο ψυχρός πόλεμος επαναφέροντας την κατάσταση πολιορκίας του παρελθόντος είχε προσβάλει την εθνική ευαισθησία και ενίσχυε τη συνοχή του έθνους.

Τα τεχνολογικά επιτεύγματα στο Διάστημα, στην άμυνα και στις εφαρμογές της ατομικής ενέργειας στην παραγωγή είναι μια ορατή απόδειξη της δυναμικής του νέου τρόπου παραγωγής, διεγείρουν τη φαντασία και ενισχύουν την πεποίθηση μιας μελλοντικής απόσπασης της τεχνολογικής πρωτοπορίας από τη Δύση.

Είναι φανερό ότι η γραφειοκρατία θα επέλεγε τον εαυτό της. Η επαναφορά της δημοκρατίας όχι μόνο θα μείωνε τα δικαιώματά της, αλλά και θα διαμόρφωνε τους όρους εξαφάνισής της ως κυρίαρχης και διευθύνουσας δύναμης.

Στην περίοδο που η γραφειοκρατία απαλλαγμένη από τη σταλινική επικυριαρχία σταθεροποιεί τη θέση της, αναγνωρίζει ότι η μέθοδος και οι μορφές της προηγούμενης ανάπτυξης έχουν φτάσει στα όριά τους και πρέπει να μεταρρυθμισθούν.

Οι μεταρρυθμίσεις αποσκοπούν στην ανάπτυξη της γεωργίας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, που ακόμα δεν υπερβαίνει το επίπεδο μιας υποφερτής φτώχειας. Αλλά η οικονομική σκέψη που διαμορφώνεται στο τέλος της δεκαετίας του 1950 θέτει το πρόβλημα επέκτασης των μεταρρυθμίσεων στην οργάνωση της βιομηχανίας και στις μεθόδους διαχείρισης του σχεδίου.

Το κύριο θέμα που απασχολεί τους νέους σοβιετικούς οικονομολόγους, και ιδιαίτερα τον Λίμπερμαν, είναι ο ορθολογικός καθορισμός των τιμών μέσω της προσφοράς και της ζήτησης,²⁹ κι αυτό θέτει το πρόβλημα της αναθεώρησης των βασικών προϋποθέσεων της σχεδιοποίησης. Το πρόβλημα που τους απασχολεί είναι η δυνατότητα εφαρμογής ενός αυτορυθμιζόμενου συστήματος που θα υποκαθιστούσε το σχέδιο.

Στρεφόμενη κατά του γραφειοκρατισμού και των αντιθέσεων που προκύπτουν από τις τεχνικές της διαχείρισης, η πρόταση του Λίμπερμαν θα οδηγούσε βαθμιαία στην υποκατάσταση του σχεδίου από την οικονομία της αγοράς. Το ενδεχόμενο συμμετοχής των άμεσων παραγωγών στην κατάρτιση του σχεδίου και ο λαϊκός έλεγχος στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση αγνοείται.

Στη δεκαετία του 1960 η σοβιετική γραφειοκρατία δεν έχει ακόμα συνειδητοποιήσει στο σύνολό της τις δυνατότητες ανατροπής της κοινωνίας που διευθύνει. Η γραφειοκρατία δεν είναι ενιαία. Οι διάφορες μορφές της, πολιτική, διοικητική και οικονομική ενοποιούνται μέσω του κόμματος, αλλά τα ειδικότερα συμφέροντα κάθε μορφής της υπάρχουν και εκφράζονται.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι σ' αυτή τη χρονική περίοδο οι θέσεις του Λίμπερμαν απηχούν τους ειδικότερους στόχους της οικονομικής γραφειοκρατίας. Οι διευθυντές των επιχειρήσεων απαιτούν μεγαλύτερη αυτονομία και ενίσχυση

29. Henrie Denis - Marie Lavigne, Le problème des prix en Union soviétique, éd. Cujas, Paris 1965, σελ. 254 επ.

του διευθυντικού τους δικαιώματος. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από την παράλληλη θέση του θεωρητικού της Τσεχοσλοβακικής μεταρρύθμισης του 1968 Ότα Σικ, ο οποίος σύμφωνα με τον R. Bahro, οπαδό του μεταρρυθμιστικού κινήματος, «δεν ήθελε πραγματικά εργατικά συμβούλια, αλλά ένα καθεστώς διευθυντών από τους οποίους τα συμβούλια θα ήταν εξαρτημένα».³⁰

Η αντιπαράθεση σχεδίου και αγοράς θα περιορισθεί ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις της γραφειοκρατίας. Αλλά οι θέσεις του Λίμπερμαν, που αμφισβητούν το υφιστάμενο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης και απηχούν τις διαθέσεις της οικονομικής γραφειοκρατίας και των διανοουμένων που έχουν σχέση με την παραγωγή, θέτουν τις θεωρητικές βάσεις της μελλοντικής μεταμόρφωσης της γραφειοκρατίας σε παλινорθωτική δύναμη. Αυτή η αμφισβήτηση που προέρχεται από το εσωτερικό της γραφειοκρατίας και κυρίως από το τμήμα της που είναι επιφορτισμένο με την παραγωγή, θα διευρύνει τις αρρυθμίες του συστήματος σε μια περίοδο που το βασικό πρόβλημα της σοβιετικής οικονομίας ήταν η μετάβασή της στην εντατική ανάπτυξη και επομένως στην τεχνολογική της αναδιάρθρωση.

Αλλά η αμφισβήτηση του σοβιετικού μοντέλου δεν θα προέλθει μόνο από το εσωτερικό της γραφειοκρατίας.

Η αποτυχία του πραξικοπήματος

Όπως κάθε «επανάσταση» από τα πάνω, έτσι και η ανατροπή της δομής και των θεσμών της σοβιετικής κοινωνίας θα είναι *ειρηνική*. Τα δυναμικά στηρίγματα του κράτους τα διευθύνει και τα ελέγχει συνήθως η κυρίαρχη πολιτική τάξη ή η κυρίαρχη κοινωνική κατηγορία.

Το ίδιο φαινόμενο θα παρατηρηθεί στην Ανατολική Ευρώπη, όπου οι παλινorθώσεις πραγματοποιήθηκαν ειρηνικά προσφέροντας στη σοβιετική γραφειοκρατία ένα περιβάλλον και ένα προηγούμενο σύμφωνο με τις πολιτικές της επιδιώξεις.

Το πραξικόπημα του Αυγούστου όχι μόνο θα επιβεβαιώνει ότι τα δυναμικά στηρίγματα του κράτους ήταν υπό τον έλεγχο του συνόλου της γραφειοκρατίας, αλλά και θα οδηγήσει στην ήττα την τάση της ρυθμιζόμενης μετάβασης.

Οι παλινorθωτικές τάσεις δεν είναι προσδιορισμένες με ακρίβεια. Είναι περισσότερο προσανατολισμοί παρά οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις. Τις συνθέτουν ομάδες με διαφορετικές αποχρώσεις, που η καθεμία ερμηνεύει την παλινorθωση με τρόπο που ευνοεί τους σκοπούς ή τις αυταπάτες της.

Η γραφειοκρατία δεν έχει μόνο το πρόβλημα παραγωγής μιας αστικής τάξης. Έχει ακόμα το πρόβλημα παραγωγής πολιτικών κομμάτων, τα οποία προσπαθεί να διαμορφώσει πάνω στη βάση μιας κοινωνικής διάρθρωσης, που ακόμα δεν έχει δημιουργηθεί. Σ' αυτές τις συνθήκες, ούτε οι παλινorθωτικές τάσεις, ούτε τα σχηματιζόμενα πολιτικά κόμματα μπορούν να σταθεροποιηθούν. Βρίσκονται σε κατάσταση ροής, κίνησης, ανταλλαγής και ανασυνθέσεων.

30. Rudolf Bahro, Die Alternative, (Zur Kritik des real existierenden Sozialismus), Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt 1977, σελ. 116.

Με την κριτική του Στάλιν από τη σοβιετική ηγεσία μορφοποιούνται οι σχετικά ακαθόριστες διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στο εσωτερικό του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Το κίνημα συνειδητοποιεί ότι στις κοινωνίες σοβιετικού τύπου έχουν δημιουργηθεί ισχυρές αντιφάσεις που πρέπει να επιλυθούν.

Το έργο του Μάο «Για την ορθή επίλυση των αντιθέσεων ανάμεσα στο λαό» (1957)³¹ και το κείμενο του Τολιάτι «Υπόμνημα για τα ζητήματα του διεθνούς εργατικού κινήματος και την ενότητά του» (1964)³² θα θέσουν, αν και με προσεκτική διατύπωση, το πρόβλημα από δυο διαφορετικές προοπτικές που θα οδηγήσουν στην Πολιτιστική Επανάσταση και στον Ευρωκομμουνισμό.

Η Πολιτιστική Επανάσταση θα προσβάλει όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και πρακτικά, μέσω της αντιπαράθεσής της με την Κινέζικη γραφειοκρατία, τη δομή της σοβιετικής κοινωνίας και ιδιαίτερα τη σταθεροποιημένη και προνομιούχα κοινωνική κατηγορία που διευθύνει το κόμμα το κράτος και την οικονομία. Η μαοϊκή τάση θα αντιπαραθέσει στον οικονομισμό της σοβιετικής ηγεσίας, που ταυτίζει το σοσιαλισμό με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και αγνοεί την πολλαπλότητα των αντιφάσεων, την άνοδο των λαϊκών μαζών στο προσκήνιο της πολιτικής πράξης, θα θεωρήσει ανεπαρκή τη μεταβολή των σχέσεων ιδιοκτησίας και θα προτείνει το μετασχηματισμό του συνόλου των σχέσεων παραγωγής και τη μείωση της άνισης διανομής του εθνικού εισοδήματος. Οι μαοϊκές θέσεις όχι μόνο αμφισβητούν το σοβιετικό μοντέλο στο σύνολό του, αλλά επιδιώκουν και την ανατροπή του.

Ο Ευρωκομμουνισμός θα διακηρύξει την αυτονομία των κομμουνιστικών κομμάτων και η κριτική του θα αναδειξεί την ανάγκη μεταρρυθμίσεων και εκδημοκρατισμού της σοβιετικής κοινωνίας.

Τα δυο σχίσματα θα επεκτείνουν την κριτική τους στο δόγμα της διεθνούς πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης, το οποίο θεωρούσε ως καθοριστική δύναμη της επανάστασης την ισχυροποίηση της σοσιαλιστικής κοινότητας και την αύξηση του διεθνούς κύρους της. Ο Μάο θ' αντιπαραθέσει στο σοβιετικό δόγμα ότι η επέκταση της σοσιαλιστικής κοινότητας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με κοινωνικές μεταβολές που θα προέλθουν από την ανάπτυξη των εσωτερικών αντιφάσεων κάθε έθνους.

Η αντίθεση ανάμεσα στη σοσιαλιστική και την ιμπεριαλιστική κοινότητα ήταν μια αντίθεση στατική, ενώ η αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας και η αντίθεση ιμπεριαλισμού και καταπιεσμένων εθνών είναι ενεργές αντιθέσεις. Με χρονική απόσταση δεκαπέντε ετών οι ηγέτες του Ευρωκομμουνισμού θα εκφράσουν στη Συνδιάσκεψη του Βερολίνου (1976) παρεμφερείς θέσεις. Ο Μπερλινγκουέρ θα δηλώσει ότι η ύφεση δεν μπορεί να περιέχει τη διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης.³³

31. De la juste solution des contradictions au sein du peuple, στη συλλογή κειμένων Mao Tse-toung, Les transformations de la revolution, Union Generale d' Editions, Paris 1970, σελ. 173 εκ.

32. Π. Τολιάτι, Υπόμνημα για τα ζητήματα του διεθνούς εργατικού κινήματος και την ενότητά του, εκδ. Α. Παπακώστα, Αθήνα 1964.

33. Σχετικά με τις αντιθέσεις και τις διαφορετικές εκτιμήσεις στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, βλ. Λευτέρης Φιλιππάτος, Η Σοβιετική Διαμάχη, περιοδικό Οικονομία και Κοινωνία, τεύχος Ιουλίου 1979.

Η κρίση του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος θα είναι ένα από τα καθοριστικά στοιχεία που θα διαμορφώσουν τη μελλοντική πορεία της γραφειοκρατίας.

Η κριτική του Μάο οδηγούσε στην ανατροπή της και, παρά την ήττα των μαοϊκών, η ταπείνωση και οι διωγμοί της γραφειοκρατίας στην περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης ήταν μια επίφοβη υπόμνηση για το μέλλον, αν παραχωρούσαν στις λαϊκές μάζες τη δυνατότητα να ανέλθουν στο πολιτικό προσκήνιο. Η ευρωκομμουνιστική κριτική ενίσχυε και νομιμοποιούσε πολιτικά τις μεταρρυθμιστικές τάσεις στο εσωτερικό της γραφειοκρατίας, και το πλήγμα που είχε δεχθεί το κόμμα από τις κριτικές και το διπλό σχίσμα του διεθνούς κινήματος αποδυνάμωνε το πολιτικό, το καθωτό κομματικό, τμήμα της γραφειοκρατίας προς όφελος των άλλων τμημάτων της.

Η κρίση του διεθνούς κινήματος θα επιφέρει μια ισχυρή ιδεολογική σύγχυση και θα επιβαρύνει τη Σοβιετική Ένωση με πρόσθετες αμυντικές δαπάνες. Με την απόσχιση της Κίνας οι ΗΠΑ δεν έχουν να αντιμετωπίσουν δυο μείζονες συγκρούσεις, μια στην Ευρώπη και μια στην Ασία. Αντίθετα η Σοβιετική Ένωση έχει να αντιμετωπίσει μια μείζονα σύγκρουση στην Ευρώπη και μια ενδεχόμενη μείζονα σύγκρουση την Ασία.

Η αμφισβήτηση του σοβιετικού προτύπου από τον Μάο και τον Ευρωκομμουνισμό θα μειώσει τις δυνατότητες κινητοποίησης υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης στη Δύση, και η προϊούσα αστικοποίηση των ηγεσιών των ανταρτοκρατικών κινήσεων θα περιορίσει αισθητά τη σοβιετική επιρροή και θα αποδυναμώσει την ενότητα του κινήματος των αδεσμεύτων.

Η γραφειοκρατία θα προσπαθήσει να υπερβεί τις μεταβολές που είχαν επέλθει στο διεθνή συσχετισμό δυνάμεων με την ενίσχυση της σοβιετικής αποτρεπτικής ισχύος.

Αλλά η παρακμή θα εκφραστεί κυρίως στο οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο. Από το τέλος της δεκαετίας του 1950 είχε διαπιστωθεί ότι το προηγούμενο μοντέλο ανάπτυξης είχε φθάσει τα όρια της απόδοσής του. Η αναδιάρθρωση της οικονομίας και η διαμόρφωση ενός νέου σχεδίου που θα μείωνε τις διαφορές ανάμεσα στους αναπτυγμένους και καθυστερημένους τομείς της παραγωγής, θα ανέπτυξε την παραγωγικότητα και θα ικανοποιούσε μια διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση, προϋπέθετε πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, επαρκείς επενδύσεις και την εφαρμογή προηγμένης τεχνολογίας.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1970 η παρακμή της σοβιετικής κοινωνίας είναι έκδηλη.

Η επιβράδυνση των ρυθμών ανάπτυξης, η μείωση των επενδύσεων, η τεχνολογική καθυστέρηση και η ανεπαρκής αγροτική παραγωγή συνθέτουν τις αδυναμίες της οικονομίας.³⁴ Η καθήλωση του βιοτικού επιπέδου, η αδυναμία εκσυγχρο-

34. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του καθαρού υλικού προϊόντος στις πενταετίες 1971-75, 1976-80 και 1981-85 ανέρχεται σε 5,6%, 4,3% και 3,2% αντιστοίχως. Στις ίδιες πενταετίες η μέση ετήσια αύξηση των καθαρών παγίων επενδύσεων ανέρχεται σε 5,2%, 2,6% και -1,7%, (Πηγές IMF, WB, OECD, BERD). Ο Jean-Marie Chauvier (URSS: une société en mouvement, ό.π., σελ. 49) αναφέρει ότι σύμφωνα με τα επίσημα σοβιετικά στοιχεία, η μέση ετήσια αύξηση του εθνικού εισοδήματος στις πενταετίες 1951-55 και 1976-80 ανέρχεται σε 11,3% και 3% αντιστοίχως.

σμού και επέκτασης των κοινωνικών παροχών, η κακή ποιότητα των προϊόντων και η επιδείνωση των προβλημάτων διανομής *προδιαγράφουν ένα αμφίβολο μέλλον.*

Η πολιτική απάθεια της κομματικής βάσης και του λαού, η αδιαφορία των εργαζομένων στην εργασία τους, το πνεύμα καταναλωτισμού και η επιδίωξη κέρδους με κάθε θυσία, η μείωση της ικανότητας επικοινωνίας στην οικογένεια, την εργασία και τους δημόσιους χώρους, η παράβαση των νόμων, η ηθική ανοχή και η ιδεολογική σύγχυση δείχνουν *την ηθική παρακμή.*

Η προϊούσα παρακμή της σοβιετικής οικονομίας *συμπίπτει χρονικά* με την περίοδο που ο καπιταλισμός πραγματοποιεί την τεχνολογική αναδιάρθρωση του κεφαλαίου και διαμορφώνει την πολιτική ιδεολογία που εκφράζει αυτή τη δυναμική, το νεοφιλελευθερισμό.

Αν η δεκαετής οικονομική κρίση που άρχισε το 1929 φανερώνει τις αδυναμίες της οικονομίας της αγοράς και αναδεικνύει τη δυναμική της σχεδιασμένης οικονομίας στο πλαίσιο της οποίας η γραφειοκρατία διαμορφώνεται σε διευθύνουσα δύναμη, η τεχνολογική ανανέωση που πραγματοποιεί ο καπιταλισμός στη δεκαετία του 1970 *θα ενισχύσει αντικειμενικά τις μεταρρυθμιστικές τάσεις* στο εσωτερικό της γραφειοκρατίας και *συγχρόνως θα επιδράσει στην κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων*, αφού ο νεοφιλελευθερισμός, ως πολιτική και οικονομική έκφραση της σύγχρονης αγοράς, *επιδιώκει το μέγιστο δυνατό περιορισμό του κράτους στην οικονομία.*

Οι αμυντικές δαπάνες περιορίζουν αισθητά τις δυνατότητες χρηματοδότησης των επενδύσεων και της έρευνας, *αλλά το καθοριστικό στοιχείο* της οικονομικής και τεχνολογικής καθυστέρησης είναι *οι αντιφάσεις*, που εγείρει η γραφειοκρατική πολιτική και οικονομική διεύθυνση της κοινωνίας, και *οι διαφοροποιήσεις* στο εσωτερικό της γραφειοκρατίας, *που οδηγούν στην παρακμή της διευθυντικής της ικανότητας.*

Από τις κριτικές αντιπαραθέσεις που προκαλεί η κρίση του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος διαφαίνεται ότι *η ιδεολογία της γραφειοκρατίας έχει περιορισθεί στην υπόσχεση μιας καταναλωτικής αφθονίας.* Αν ο οικονομισμός της δεκαετίας του 1930 *έτεινε να αγνοεί* την πολιτική ταξική πάλη με την υπόθεση ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων θα διαμόρφωνε τους υλικούς όρους που θα οδηγούσαν αντικειμενικά στη μεταμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, στη δεκαετία του 1970 η γραφειοκρατία *μεταβάλλει το μέσο σε σκοπό* και ταυτίζει την καταναλωτική ιδεολογία της αγοράς με τις προοπτικές του κινήματος.

Επιλέγοντας ως στόχο την καταναλωτική αφθονία και αποφεύγοντας το πρόβλημα της κοινωνικής αποξένωσης, που προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των ενδιαφερομένων κοινωνικών τάξεων, και επομένως την πολιτική δημοκρατία, η γραφειοκρατία αυτοπαγιδεύεται. *Το βιοτικό επίπεδο*, που προβάλλει ως στόχο, και *το πρόβλημα της δημοκρατίας*, που αποφεύγει, αποτελούν όχι μόνο τον προνομιακό χώρο της δικτικής κριτικής, αλλά και τα βασικά προβλήματα του σοβιετικού λαού.

Το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης δεν μπορούσε να δικαιολογήσει άλλες στέρησεις. Τα πενταετή σχέδια και η χρηματοδότησή τους είχαν επιβάλει υπερβολικές θυσίες. Αλλά η λογική του σχεδίου και η αποδοχή των θυσιών δεν

στηρίζονται μόνο στην προσδοκία μιας δικαιότερης κοινωνίας και την αίσθηση ότι το έθνος έπρεπε να υπερβεί την ασιατική του καθυστέρηση με τη δημιουργία μιας ισχυρής βιομηχανίας, αλλά και στο κίνητρο ανόδου του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων. Το βιοτικό επίπεδο είχε ανέβει αισθητά, αλλά δεν αντιστοιχούσε στο επίπεδο της οικονομικής ανόδου και η αγοραστική δύναμη ήταν μεγαλύτερη από την προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών. Η στέρηση ήταν ανεξάρτητη από την αγοραστική δύναμη, σε αντίθεση με τον καπιταλισμό που είναι ανεξάρτητη από την αφθονία της προσφοράς. Η ισχύοντα των υπηρεσιών διανομής διαμόρφωσε τους όρους ανάπτυξης μιας εκτεταμένης παράλληλης αγοράς, η οποία, όχι μόνο μέκωνε με τις διαφοροποιημένες τιμές της το εισόδημα των εργαζομένων, αλλά και δημιουργούσε αθέμιτες σχέσεις με στελέχη της διοίκησης και της οικονομίας.³⁵

Αλλά δεν ήταν μόνο η υλική στέρηση. Η άνοδος του πολιτιστικού επιπέδου έκανε πιο αισθητή την απουσία των πολιτικών και ατομικών ελευθεριών. Μια κοινωνία με υψηλή στάθμη παιδείας και πολιτισμού δεν μπορούσε να πεισθεί ότι η αμφισβήτηση αποτελούσε νεύρωση και ότι η επίλυση των αντιθέσεων ήταν έργο των δυνάμεων ασφαλείας.

Η νομιμοποίηση της γραφειοκρατίας είχε στηριχθεί στη διευθυντική της ικανότητα και στην αποδοχή του σχεδίου βιομηχανικής ανάπτυξης από το λαό. Στη δεκαετία του 1970 αυτές οι προϋποθέσεις δεν υπάρχουν. Η γραφειοκρατία δε φαίνεται ικανή να προωθήσει μια προηγμένη τεχνολογική αναδιάρθρωση της οικονομίας και το επαναστατικό και πατριωτικό πνεύμα που διέκρινε τη σοβιετική κοινωνία στην περίοδο 1930-1950 έχει αντικατασταθεί από την παθητική αντίσταση του λαού, η οποία εκδηλώνεται με την απολιτικοποίηση, την αδιαφορία και την ηθική ανοχή. Την ελπίδα μιας δικαιότερης κοινωνίας την κρύβουν η κυριαρχία και τα προνόμια της γραφειοκρατίας και το δράμα της κοινωνικής απελευθέρωσης έχει μετατραπεί σε υπόσχεση καταναλωτικής αφθονίας, η οποία πλανιέται σαν φάντασμα και προκαλεί σκωπτικά σχόλια.

Αυτή η αντίσταση δεν έχει ακόμα μετατραπεί σε ενεργητική. Αλλά αν η δεκαετία του 1970 αρχίζει με την ήττα της Πολιτιστικής Επανάστασης, που είχε ταπεινώσει την κινέζικη γραφειοκρατία, η δεκαετία του 1980, ανοίγει με το εργατικό κίνημα στην Πολωνία, το οποίο, άσχετα από την προδιαγραφόμενη πορεία του, μιλάει με όρους αυτοδιαχείρισης, κοινωνικής ιδιοκτησίας και πολιτικής δημοκρατίας.³⁶ Κι αυτό είναι μια ακόμη επίφοβη υπόμνηση ως προς τη μελλοντική στάση των σοβιετικών εργατών.

Με την οικονομική και τεχνολογική καθυστέρηση της σοβιετικής κοινωνίας, την αμφισβήτηση του σοβιετικού μοντέλου από το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και την παθητική αντίσταση του σοβιετικού λαού, η νομιμοποίηση της γραφειοκρατίας γίνεται προβληματική.

35. Η μεταφορά ενός μέρους της διανομής από το κράτος στους ιδιώτες θα μπορούσε να διορθώσει τις αδυναμίες που υπήρχαν, να εξαφανίσει την παράλληλη αγορά και να αποτελέσει μια τεχνική άρσης των ατελειών του σχεδίου. Ο κίνδυνος από το σχηματισμό ενός κοινωνικού στρώματος μικρών επιχειρηματιών ήταν μηδαμινός. Θα μπορούσε να ελεγχθεί από τον ισχυρό δημόσιο τομέα, του οποίου η μικρή επιχείρηση θα αποτελούσε συμπληρωματικό και διορθωτικό στοιχείο.

36. Jean-Yves Tounais, *Le Congrès de Solidarité, Alternative*, Novembre - Décembre 1981.

Η γραφειοκρατία θα προσπαθήσει να αντισταθμίσει τη φθίνουσα διευθυντική ικανότητά της με την ενίσχυση της κυριαρχίας της.

Όταν μια τάξη ή μια κοινωνική κατηγορία δεν μπορεί να διασφαλίσει τη διευρυνόμενη παραγωγή του κοινωνικού μοντέλου ανάπτυξης που διευθύνει στο επίπεδο που η γνώση και οι ιστορικές δυνατότητες επιτρέπουν και επιβάλλουν, *παύει να είναι διευθύνουσα και περιορίζεται στην κυριαρχία.*

Στη σοβιετική περίπτωση, κυριαρχία χωρίς διεύθυνση σημαίνει ότι η γραφειοκρατική ηγεμονία ασκείται κυρίως με τα αποθέματα της νομικής και υλικής βίας στο εσωτερικό και με την ανάπτυξη μιας αμυντικής ισχύος ικανής να διασφαλίσει τη συμμετοχή της στην υπάρχουσα διεθνή συγκυριαρχία.

Η γραφειοκρατία ως παλινорρωτική δύναμη

Η γραφειοκρατία της δεκαετίας του 1970 δεν είναι λιγότερο ευφυής από τη γραφειοκρατία της δεκαετίας του 1930, και η τεχνολογική καθυστέρηση της δεκαετίας του 1970 *δεν είναι συγκρίσιμη* με τη μεγάλη καθυστέρηση που υπάρχει στο τέλος της δεκαετίας του 1920. Στη δεκαετία του 1970, το σοβιετικό επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης σε ορισμένους τομείς *δεν μπορεί να αποχωρισθεί από τη δυναμική ικανότητα να αναπτυχθούν οι προηγμένες τεχνολογίες στο σύνολό τους.* Οι πολιτικές επεμβάσεις στην έρευνα, τη θεωρία και τις τεχνικές προγραμματισμού στη διάρκεια της σταλινικής περιόδου έχουν καθυστερήσει αισθητά ορισμένες τεχνολογίες, αλλά αυτή η καθυστέρηση θα μπορούσε να καλυφθεί.

Το πρόβλημα της σοβιετικής παρακμής βρίσκεται *στη φθίνουσα διευθυντική θέληση της γραφειοκρατίας και στις αντιφάσεις που δημιουργεί η ίδια η ύπαρξή της.*

Αν η γραφειοκρατική κυριαρχία αποτελεί *φραγμό* στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη, οι θεσμοί και οι δομές της σοβιετικής κοινωνίας *θέτουν στη γραφειοκρατία περιορισμούς που πηγάζουν από την ιδιότητα που έχει.* Σημειώθηκε π.ο. πάνω ότι η γραφειοκρατία δεν είναι κοινωνική τάξη, αλλά μια κοινωνική κατηγορία που ιδιοποιήθηκε την πολιτική εξουσία της εργατικής τάξης και ότι η πολιτική και κοινωνική της νομιμοποίηση στηρίζεται στη θεσμοποιημένη κυριαρχία της εργατικής τάξης και στη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Αυτή η αντίφαση θα μπορούσε να επιλυθεί *ή με την ανατροπή των θεσμών και την κατάργηση της συλλογικής ιδιοκτησίας, και επομένως με την αναβίωση των αστικών σχέσεων, ή με την εκμηδένιση της γραφειοκρατίας και την επανάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη.*

Με την αμφισβήτηση της πολιτικής και κοινωνικής της νομιμοποίησης η γραφειοκρατία ωθείται να υπερβεί τους περιορισμούς που της θέτουν οι θεσμοί και οι οικονομικές δομές.

Οι γραφειοκρατικές θέσεις είναι πολιτικού χαρακτήρα και επομένως είναι επισφαλείς. Υπόκεινται στις μεταβολές της πολιτικής ηγεσίας και στηρίζονται όχι στην ικανότητα του ατόμου αλλά στην αποδοχή της κυβερνητικής πολιτικής.

Τα εισοδήματα των γραφειοκρατών είναι πολύ κατώτερα από τα εισοδήματα των στελεχών των αστικών κοινωνιών, και τα προνόμιά τους (έπαυλη, αυτοκίνη-

το, ευχέρεια αγορών από ειδικά καταστήματα και κοινωνικό κύρος) ανήκουν στη θέση και όχι στο άτομο.

Το συλλογικό γραφειοκρατικό δικαίωμα επί της κοινωνίας παρέχει περιορισμένα και επισφαλή κίνητρα, και η γραφειοκρατία είναι υποχρεωμένη να κρύβει την προνομιακή της θέση, τα εισοδήματά³⁷ και τον τρόπο ζωής της.

Με περιορισμένα κίνητρα, αμφισβητούμενη κυριαρχία και ιδεολογία αδιάφορη ή εχθρική για το κοινωνικό σύστημα του οποίου ηγείται, το διευθυντικό ενδιαφέρον της γραφειοκρατίας μηδενίζεται. Παγιδευμένη ανάμεσα σε μια νομιζόμενη εκπροσώπηση της εργατικής τάξης, το φόβο ανατροπής της κυριαρχίας της και τους θεσμούς μιας κοινωνίας που περιορίζει τη δυνατότητά της να εκφράσει την ιδιαίτερη κοινωνική της θέση και να μην κρύβει τον τρόπο ζωής και τα μέτρια εισοδήματά της,³⁸ η γραφειοκρατία θα στραφεί αρχικά στη μεταρρύθμιση του συστήματος για να οδηγηθεί από τη λογική της προσπάθειάς της στην ανατροπή του.

Η πρώτη κίνηση των μεταρρυθμιστών ήταν η κατάκτηση της ηγεσίας του κόμματος και επομένως και η κατοχή του κράτους. Το κόμμα ήταν το ενοποιητικό στοιχείο των διαφόρων τμημάτων της γραφειοκρατίας, ο πολιτικός θεσμός που διασφάλιζε τη συνοχή του συστήματος και ο νομιζόμενος πολιτικός εκπρόσωπος της εργατικής τάξης που νομιμοποιούσε την άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

Η ιδιαίτερη ομάδα που σχηματίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και διαμόρφωσε τις θέσεις και την πορεία της μεταρρύθμισης ανέρχεται στην ηγεσία του κόμματος το Μάρτιο του 1985. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια φανερώνεται ως κομματική πρωτοβουλία. Είναι μια κίνηση από τα πάνω. Δηλώνει ότι επιδιώκει την ανανέωση του σοσιαλισμού με οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες αποσκοπούν στην υπέρβαση της οικονομικής καθυστέρησης, στην αποκατάσταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και την αφαίρεση του ιδεολογικού στοιχείου από τις διακρατικές σχέσεις.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις θα κινηθούν προς την κατεύθυνση που είχαν οι σοβιετικοί οικονομολόγοι στο τέλος της δεκαετίας του 1950. Στην ενσωμάτωση στοιχείων, τεχνικών και ρυθμίσεων που έχουν ως πρότυπο τις καπιταλιστικές οικονομίες. Η φύση των μεταρρυθμίσεων που επιλέγουν τις κάνει απρόσφορες και ανεπαρκείς, αφού εισάγουν σ' ένα ορισμένο οικονομικό σύστημα στοιχεία ενός διαφορετικού συστήματος. Αρχίζοντας τις μεταρρυθμίσεις από την επιχείρηση³⁹ και όχι από το σχέδιο που καθορίζει το χαρακτήρα της σοβιετικής οικονομίας, δημιουργούν πρόσθετες αντιφάσεις που μετατρέπουν την οικονομική καθυστέρηση σε καθολική οικονομική κρίση.

Η δεύτερη κίνηση θα έχει ως στόχους την καταστροφή του κόμματος, την επιστροφή στην οικονομία της αγοράς και την ιδιωτικοποίηση της κρατικής ιδιοκτησίας. Η επαναφορά του δικαιώματος έκφρασης και κριτικής και η επιδείνωση

37. Η σοβιετική κυβέρνηση «κρύβει το μερίδιο του εθνικού εισοδήματος που καταλήγει στη γραφειοκρατία», Oskar Lange - Fred M. Tzylor, *On the Economic Theory of Socialism*, σελ. 97.

38. Μέτρια σε σχέση με τα αντίστοιχα εισοδήματα των δυτικών ομολόγων της στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.

39. Βλ. Mikhail Gorbachev, *Perestroika*, ό.π., κεφ. 2, II.

της οικονομίας, που τείνει να μεταβάλει ένα σχετικά ανεκτό βιοτικό επίπεδο σε κατάσταση φτώχειας και εξαθλίωσης, θα στηρίζουν τη δεύτερη κίνηση.

Σημειώθηκε πιο πάνω ότι τα διάφορα τμήματα της γραφειοκρατίας ενοποιούνται μέσω του κόμματος και ότι η γραφειοκρατική δομή αναπαράγει όχι μόνο τον εαυτό της αλλά και την ανασφάλεια των γραφειοκρατών. *Η ελευθερία κριτικής* θα δώσει τη δυνατότητα στα διάφορα τμήματα της γραφειοκρατίας να *εκφράσουν τα ειδικότερα συμφέροντά τους* και θα απελευθερώσει τους γραφειοκράτες από την ανασφάλεια. *Η γραφειοκρατία παύει να φοβάται τον εαυτό της.*

Οι διάφορες πολιτικές τάσεις που θα διαμορφωθούν δεν έχουν διαφορές ως προς τις επιλογές της οικονομίας της αγοράς, τη μετατροπή της κρατικής ιδιοκτησίας σε ιδιωτική και τη μορφή των διακρατικών σχέσεων. *Οι διαφορές θα περιορισθούν στον τρόπο και κυρίως στους ρυθμούς μετάβασης.*

Η διαμάχη ανάμεσα σε μια ρυθμιζόμενη μετάβαση και σε μια άμεση επαναφορά των αστικών οικονομικών και πολιτικών σχέσεων έθετε αφενός το πρόβλημα της μορφής που θα έπαιρνε η καταστροφή του κόμματος και αφετέρου την τύχη της ομοσπονδιακής δομής της Ένωσης. Η έγερση των εθνικισμών δεν αφορούσε μόνο τις μονομερείς ρυθμίσεις του παρελθόντος. *Ο εθνικισμός είναι σύμφυτος με το σχηματισμό και την άνοδο των αστικών τάξεων. Η ιδέα του έθνους είναι παράλληλη με την ιδέα της ελευθερίας του ατόμου ως οικονομικού υποκειμένου. Το έθνος αρνείται την υπαγωγή του σε οποιαδήποτε εξουσία, όπως το άτομο επιζητεί να καθορίσει περιοχές οικονομικής δραστηριότητας στις οποίες η πολιτική εξουσία δεν έχει δικαίωμα να παρεμβαίνει.*

Η τάση της άμεσης επαναφοράς επιδιώκει την εξαφάνιση του κόμματος. Το κόμμα αποτελούσε συστατικό και καθοριστικό στοιχείο της οικονομικής δομής και των θεσμών που έπρεπε να ανατραπούν. Η τάση της ρυθμιζόμενης μετάβασης επιδιώκει την καταστροφή του κόμματος μέσω ενός συνεδρίου, που θα αναθεωρούσε το σύνολο των ιδεολογικών και πολιτικών του αρχών και θα το μεταμόρφωνε σ' ένα διαφορετικό κόμμα ικανό να εκπροσωπήσει τις επιλογές της. Η τάση αυτή επιδιώκει ακόμα με τη μέθοδο διατήρησης - μεταμόρφωσης του κόμματος να αποδυναμώνει τις αποχωριστικές τάσεις των Δημοκρατιών, αφού και το μεταμορφωμένο κόμμα θα διατηρούσε τον ενωσιακό χαρακτήρα του.

Η καταστροφή του κόμματος, είτε με τη μέθοδο της απαγόρευσης, είτε με τη μέθοδο της μεταμόρφωσής του προϋπέθετε μια μηδενιστική κριτική του συνόλου της ιστορίας του. Η κριτική θα είναι ιδιαίτερα πειστική αφού θα τη διευθύνει η ίδια η ηγεσία του κόμματος. Θ' αρχίσει με την προβολή των αρνητικών και τη μείωση των θετικών στοιχείων και θα οδηγηθεί σε μια γενικευμένη ιδεολογική και πολιτική επίθεση που θα συμπεριλάβει και την ίδια την Οκτωβριανή Επανάσταση. Καμιά αξιολογική κομματική τάση δε θ' αντισταθεί σ' αυτή την επιχείρηση αυτοταπείνωσης και καθολικής αμφισβήτησης. Και καμιά κομματική τάση δεν θα προβάλλει μια εναλλακτική πρόταση στηριγμένη στους στόχους, τους θεσμούς και το πνεύμα της επανάστασης.

Ενώ η οικονομική κρίση και η απειλούμενη εξαθλίωση διαμορφώνει στο λαό ψευδαισθήσεις για τις δυνατότητες που προσφέρει μια επιστροφή στην οικονομία της αγοράς,⁴⁰ η κομματική βάση συνηθισμένη να πειθαρχεί και χωρίς πολιτικό

40. Το μέγεθος της σύγχυσης αποτυπώνεται σε δημοσκοπήση που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο

ενδιαφέρον, ταπεινωμένη από την ίδια της την ηγεσία βυθίζεται στη σύγχυση, την αποθάρρυνση και την αδράνεια.

Η γραφειοκρατία που ενοχοποιεί το κόμμα και πραγματοποιεί την παλινόρθωση είχε άμεση πολιτική ευθύνη για την οικονομική καθυστέρηση και την παρακμή της σοβιετικής κοινωνίας. Τα μέλη της ήταν στη δεκαετία του 1970 ανώτερα στελέχη του κόμματος και του κράτους και υμνητές των προηγούμενων ηγεσιών.

Δεν είναι η πρώτη φορά στην ιστορία που μια κυρίαρχη τάξη, της οποίας η οικονομική εξέλιξη είχε διαφοροποιήσει τα συμφέροντα και τα είχε ταυτίσει με τα συμφέροντα των ανερχόμενων τάξεων, προώθησε το μοντέλο διεύθυνσης και ανάπτυξης των νέων κοινωνικών δυνάμεων εξαφανίζοντας τη δική της ταξική κυριαρχία. Οι περιπτώσεις της Γερμανίας και της Ιαπωνίας στο τελευταίο τρίτο του περασμένου αιώνα, όπου οι φεουδάρχες ευγενείς διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις μιας ισχυρής καπιταλιστικής ανάπτυξης και ανεβάζουν την αστική τάξη στην πολιτική εξουσία, είναι τυπικά δείγματα μιας «επανάστασης» από πάνω.⁴¹

Είναι όμως η πρώτη φορά, που μια κοινωνική κατηγορία, η οποία έχει ιδιοποιηθεί την πολιτική εξουσία μιας επαναστατικής τάξης, ταυτίζει τα συμφέροντά της με την παλινόρθωση της τάξης που έχει ανατραπεί. Και είναι η πρώτη φορά, που μια κοινωνική κατηγορία, ανατρέποντας την κυριαρχία μιας τάξης, που δηλώνει ότι εκπροσωπεί, επιδιώκει να αναβιώσει από τα πάνω μια καταργημένη τάξη. Οι Γερμανοί και Ιάπωνες φεουδάρχες όταν ανεβάζουν στην πολιτική εξουσία την αστική τάξη, αυτή η τάξη υπάρχει και έχει αστικοποιηθεί και τους ίδιους με την κεφαλαιοποίηση της γαιοπροσόδου. Αντίθετα η σοβιετική γραφειοκρατία είναι υποχρεωμένη να παράγει από το μηδέν μια αστική τάξη μετασχηματίζοντας το συλλογικό της δικαίωμα επί της κοινωνίας σε εξατομικευμένα δικαιώματα, τα οποία μπορούν να στηριχθούν μόνο στη σταθερή βάση της ατομικής ιδιοκτησίας.

Τα πολιτικά σχήματα που τείνουν να διαμορφωθούν πριν από το πραξικόπημα εκφράζουν μισοπραγματικές και μισοφανταστικές καταστάσεις, αφού δεν υπάρχουν ακόμα κοινωνικά σημεία αναφοράς.

Η τάση της άμεσης επαναφοράς στηρίζεται κυρίως στο πολιτικό σχήμα του Γιέλτσιν, που φαίνεται να εκφράζει τη σχηματιζόμενη μικροεπιχειρηματική τάξη, την παραοικονομία και τις λαϊκίστικες διαθέσεις, και στην πολιτική κίνηση των Γιάκοβλεφ και Σεβαρτνάντζε που επιδιώκει να εκφράσει τους διανοούμενους και τη

του 1991. Το 58% αντιλαμβάνεται την ιδιωτικοποίηση ως μετάβαση της κρατικής ιδιοκτησίας στις εργασιακές κοινότητες των επιχειρήσεων. Βλ. J.-M. Ch. L' opinion publique face aux réformes, Monde Diplomatique, Septembre 1991.

41. Βλ. Nikos Poulantzas, Pouvoir politique et classes sociales, éd. Maspero, Paris 1971, τόμ. I, σελ. 180-183 και 191 επ.

Kohachito Takahashi, Contribution à la discussion, στη συλλογή Maurice Dobb, P.-M. Sweezy, Du déodalisme au capitalisme: problèmes de la transition, éd. Maspero, Paris 1977, τόμ. I, σελ. 137 επ.

H.K. Takahashi, La place de la revolution de Meiji dans l' histoire agraire du Japon, στην ίδια συλλογή, τόμ. II, σελ. 23 επ.

Maurice Dobb, Studies in the development of capitalism, International Publishers, New York 1963, σελ. 177 επ.

μέλλουσα να σχηματισθεί από την ιδιωτικοποίηση της κρατικής ιδιοκτησίας αστική τάξη.

Η τάση της ρυθμιζόμενης μετάβασης στηρίζεται στο υπό μεταμόρφωση κομμουνιστικό κόμμα, του οποίου ο Γ.Γ., αν και κυμαίνεται ανάλογα με το συσχετισμό δυνάμεων, ανάμεσα στις δυο παλινорρωτικές τάσεις, επιδιώκει να ηγηθεί του σοσιαλδημοκρατικού σχήματος που θα προέλθει από τη μεταμόρφωση του κόμματος. Στο εσωτερικό του κόμματος έχει ακόμα διαμορφωθεί η κίνηση του *Ρουτσκόι* που αποβλέπει στην ίδρυση ενός «δημοκρατικού κομμουνιστικού» κόμματος.

Ένα πλήθος από μικρές κινήσεις με ακαθόριστη πολιτική φυσιογνωμία και μικρό αριθμό μελών και ένα πλήθος από κινήσεις, κινήματα και κόμματα που υπάρχουν σε κάθε Δημοκρατία, συμπληρώνουν την υπό διαμόρφωση πολιτική σκηνή.

Η ηγεσία του πραξικοπήματος ανήκει στην τάση της ρυθμιζόμενης μετάβασης, η οποία έχει επικρατήσει μετά την απόφαση του Ανώτατου Σοβιέτ τον Οκτώβριο του 1990. Η απόφαση δεν είχε δεχθεί το σχέδιο των «500 ημερών» του Σατάλιν. Χωρίς να αμφισβητήσει το πνεύμα και τους σκοπούς του σχεδίου, η απόφαση περιόριζε τους στόχους του και δεν έθετε χρονικό όριο, επιδιώκοντας να προωθήσει πριν από την ιδιωτικοποίηση της κρατικής ιδιοκτησίας τις κατάλληλες διαρθρωτικές αλλαγές. Στο κομματικό επίπεδο η ηγεσία του πραξικοπήματος είχε αποδεχθεί την εισήγηση μεταμόρφωσης του κόμματος στο επικείμενο συνέδριό του.⁴²

Στα κείμενα που δημοσιοποιούν στις 19 Αυγούστου οι ηγέτες του πραξικοπήματος δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση, ούτε τη μεταμόρφωση του κόμματος, ούτε την πορεία των διαρθρωτικών αλλαγών. Στα κείμενα δεν υπάρχει καμιά αναφορά στις αρχές και τους σκοπούς του σοσιαλισμού. Δεν υπάρχει καμιά προτροπή και καμιά ενθάρρυνση κινητοποίησης της κομματικής βάσης και του λαού. Οι στόχοι του πραξικοπήματος περιορίζονται στη διατήρηση της ομοσπονδιακής δομής της Ένωσης και σε μέτρα που θ' αντιμετώπισουν την απειλή μιας επερχόμενης πείνας.

Ένα σύνολο από μικρογραφίες πραξικοπημάτων έχει ενισχύσει τους φόβους για μια δυναμική επέμβαση. Το δημοψήφισμα που είχε αποβεί υπέρ της Ένωσης αγνοήθηκε, τον Ιούλιο απαγορεύτηκε στο κόμμα να εκπροσωπείται στους εργασιακούς χώρους και ο Γιέλτσιν επικύρωνε διαρκώς τη θέση του ως αρχηγός της Ρωσίας με διατάγματα, χωρίς διατάγματα και παρά τα διατάγματα της Ένωσης. Όλοι περίμεναν ένα αιματηρό πραξικόπημα, που όταν ήρθε εμφανίστηκε με τη μορφή μιας συνωμοσίας βυζαντινού χαρακτήρα.

Αδιαφορώντας για τις μεταβολές που είχαν επέλθει στη σοβιετική κοινωνία, οι ηγέτες του πραξικοπήματος επιδιώκουν να νομιμοποιηθούν από το Γ.Γ. του κόμματος. Τατίζουν ακόμα την πολιτική κυριαρχία με το κόμμα, και το κόμμα με το Γ.Γ. του. Όταν ο Γ.Γ. δεν τους νομιμοποιεί είναι υποχρεωμένοι να κινήσουν το στρατό που φαίνεται απρόθυμος να τους στηρίξει. Όταν μπροστά στο Κοινοβούλιο της Ρωσίας συγκεντρώνονται πέντε χιλιάδες πολίτες, οι δυνάμεις που έχουν

42. Το συνέδριο είχε οριστεί για τον Οκτώβριο του 1991.

κινητοποιήσει θα πρέπει να τους χτυπήσουν, αλλά φαίνεται ότι δεν είχαν αντι-μετωπίσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Ο λαός τους ήταν τόσο αδιάφορος που δεν είχαν σκεφτεί ότι θα έπρεπε ίσως να τον πυροβολήσουν. Οδηγούνται έτσι στην ήττα με μια τόσο *απίστευτη αδεξιότητα* που δεν μπορεί παρά να εμπνεύσει σκοτεινούς πολιτικούς μύθους ή υποθέσεις αυτοχειριασμού.

Αυτό που χαρακτηρίζει όμως το πραξικόπημα είναι η λαϊκή αδιαφορία. Δεν υπάρχει καμιά λαϊκή κινητοποίηση υπέρ του και είναι ελάχιστες οι κινητοποιήσεις εναντίον του, τόσο κατά το χρόνο που διαρκεί, όσο και μετά την αποτυχία του. Η εντύπωση μιας ορμητικής εισόδου των σοβιετικών πολιτών στο προσκήνιο της ιστορίας δεν αντιστοιχεί μ' αυτό που συνέβη. Η λαϊκή αδιαφορία δεν πηγάζει μόνο από την ανασφάλεια, την ανέχεια και την ηθική και πολιτική σύγχυση που υπήρχαν. Ο λαός δεν ήθελε την επιστροφή σ' ένα παρελθόν που είχε γνωρίσει και φοβόταν το μέλλον που του επιφύλασσει η παλινόρθωση.

Το πραξικόπημα άλλοι το είδαν σαν ανακοπή της πορείας της παλινόρθωσης, και άλλοι σαν θανάσιμο κίνδυνο της δημοκρατίας. Αλλά η επιτυχία του δε θα ανέκοπτε την παλινόρθωση και η αποτυχία του είναι πολύ αμφίβολο αν θα διασφαλίσει τη δημοκρατία. Η ηγεσία του πραξικοπήματος είχε αποδεχθεί την πορεία προς την οικονομία της αγοράς και το *κίνητρό* της δεν ήταν ούτε η ανακοπή της παλινόρθωσης, ούτε η αποφυγή της αναμενόμενης μεταμόρφωσης του κόμματος, αλλά *η διατήρηση της Ένωσης και η συνέχιση της λειτουργίας* του κόμματος, η οποία είχε ήδη αμφισβητηθεί με την απαγόρευση εκπροσώπησής του στους εργασιακούς χώρους.

Το ενδεχόμενο μιας επιστροφής στις αρχές και στους σκοπούς της επανάστασης ήταν ανέφικτο. Το κόμμα πάνω στο οποίο ήθελαν να στηριχθούν «δεν ήταν ούτε πολυσεβίκικο, ούτε σταλινικό, ούτε καν κόμμα με την καθατή έννοια του όρου».⁴³ Αν στη σταλινική περίοδο *το κράτος είχε αφομοιωθεί από το κόμμα*, τώρα το κράτος είχε πάρει την εκδίκησή του. *Είχε αφομοιώσει το κόμμα.* Η βάση του κόμματος ήταν χωρίς φωνή και το σύνολο των στελεχών του δεν ήταν παρά κρατικές ομάδες, που η καθεμιά προσπαθούσε να διαμορφώσει τους όρους συμμετοχής της στη νέα πολιτική και οικονομική πραγματικότητα που θα δημιουργούσε η οικονομία της αγοράς.

Μέσα στο χάος και τις οριακές καταστάσεις που είχαν δημιουργηθεί, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι ηγέτες του πραξικοπήματος δεν είχαν αντιληφθεί τις πιθανές επιπτώσεις της πράξης τους πάνω στις μέχρι τότε επιλογές τους. Όμως μπορούμε ακόμα να υποθέσουμε, *ότι ήταν πιο διορατικοί* ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η παλινόρθωση και η ανάπτυξη του καπιταλισμού.

Η επιτυχία του πραξικοπήματος *θα οδηγούσε ίσως σ' ένα μοντέλο παρόμοιο με αυτό που ακολουθεί η κινέζικη γραφειοκρατία.* Στη διαμόρφωση μιας τάξης μικροεπιχειρηματιών από τα κάτω και στο σχηματισμό μιας αστικής τάξης από τα πάνω. Η Κίνα φαίνεται να ακολουθεί *την ιαπωνική παράδοση.* Ο καπιταλισμός

43. Jean-Marie Chauvier, *Les batailles à venir*, Monde Diplomatique, Septembre 1991.

ελέγχεται και διευθύνεται από τα πάνω, από το κόμμα και τα στελέχη του. Και όπως ο ιαπωνικός καπιταλισμός διαμορφώθηκε στην περίοδο ανόδου του μέσα σε συνθήκες απολυταρχίας, στις οποίες πνίγηκε ο αστικός φιλελευθερισμός, το ίδιο και στην Κίνα ο καπιταλισμός σχηματίζεται μέσα σε συνθήκες κομματικής κυριαρχίας, όπου απουσιάζει η αστική δημοκρατία. Αυτός ο τρόπος έχει την αρετή ότι η μορφή διακυβέρνησης που υπάρχει, μπορεί αφενός να κινητοποιεί και να κατευθύνει τους εθνικούς πόρους, και αφετέρου να ελέγχει κάθε εργατική αμφισβήτηση.

Η επόμενη μέρα

Η αποτυχία του πραξικοπήματος θα οδηγήσει στην επικράτηση της τάσης της άμεσης επαναφοράς, στην απαγόρευση του κόμματος και στη διάλυση της Ένωσης.

Η τάση που επικράτησε επιδιώκει την άμεση και πλήρη ανατροπή της υπάρχουσας κοινωνικής δομής με την επαναφορά της οικονομίας της αγοράς, την κατάργηση του σχεδίου και την ιδιωτικοποίηση της γης και της κρατικής ιδιοκτησίας.

Η κοινωνική τάξη που θέλουν να δημιουργήσουν είναι μια *αργοπορημένη αστική τάξη*, η οποία γεννιέται σε μια περίοδο όπου η αγορά δεν είναι ελεύθερη αλλά *κυριαρχημένη* από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Είναι μια τάξη που θ' αναδυθεί από την *παραοικονομία* και την *ιδιοποίηση της συλλογικής ιδιοκτησίας* χωρίς να έχει τις αρετές, το ήθος εργασίας και το δημοκρατικό πνεύμα των ευρωπαϊκών αστικών τάξεων στην περίοδο ανόδου τους. Μια τάξη της οποίας ο τύπος, οι πολιτικοί, τα στελέχη και οι διανοούμενοι *διδάσκονται από τις οικονομικές επιλογές της Χίλης και επαινούν την ανατροπή του Αλιέντε από τον Πινοςέτ*.⁴⁴

Η υπό διαμόρφωση αστική τάξη εκδηλώνει συγχρόνως με το πάθος της για την ιδιοκτησία που πρόκειται ν' αποκτήσει και την απόφασή της ότι *η Ρωσία χρειάζεται πριν απ' όλα ησυχία και τάξη*.⁴⁵ Επιδίωξή της είναι μια *σχυρή εξουσία* της οποίας το εύρος και τα αποθέματα βίας θα καθοριστούν από τις απαιτήσεις της αγοράς, την πολιτική νοοτροπία των εκπροσώπων της και τις ενδεχόμενες αμφισβητήσεις.

Η απαγόρευση του κομμουνιστικού κόμματος ήταν βασικός στόχος της τάσης της άμεσης επαναφοράς και ο Γενικός Γραμματέας είχε ήδη εισηγηθεί τη μεταμόρφωσή του.

Με την επιστροφή του στη Μόσχα ο Γ.Γ. θα φανερώσει όλο το εύρος του καιροσκοπισμού του. Είναι αλήθεια ότι ο συσχετισμός δυνάμεων και η κατάσταση που έχει διαμορφωθεί είναι εναντίον του. Οι ηγέτες του πραξικοπήματος

44. Βλ. Amnon Kapeliouk, M. Boris Eltsine et l'ordre nouveau, Monde Diplomatique, Septembre 1991, και J-M Ch. Fascinant modèle chilien, στο ίδιο.

45. Ο Α. Σολζενίτσιν διατύπωσε ήδη με ακρίβεια τις προθέσεις της, «Ο λαός έχει αναμφίβολα το δικαίωμα στην εξουσία, αλλά αυτό που θέλει δεν είναι η εξουσία... είναι πρώτα απ' όλα μια σταθερή τάξη». Βλ. Αλεξάντερ Σολζενίτσιν, Πώς θα αναδιοργανώσουμε τη Ρωσία μας; εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1991, σελ. 71.

ήταν δική του επιλογή, και επιστρέφει σαν πρόεδρος μιας Ένωσης που δεν υπάρχει. Θα υπερβεί τις ατυχίες του με μια πρωτότυπη ιστορική προστυχιά. Θα παραιτηθεί από Γενικός Γραμματέας και θα δεχθεί την απαγόρευση του κόμματος τιμωρώντας συλλογικά το κόμμα και τα μέλη του για τις πράξεις προσώπων που ήταν δικής του επιλογής.

Η απαγόρευση του κόμματος θα συμπέσει με το θάνατο της Ένωσης και οι εθνικισμοί που εγείρονται έχουν δομικό χαρακτήρα. Ιστορικά η άνοδος των αστικών τάξεων στην πολιτική εξουσία συνοδεύεται από εθνικισμούς και πολέμους.

Σε μια περίοδο όπου ο ώριμος καπιταλισμός υπερβαίνει, κάτω από την ενοποιητική δύναμη του διεθνοποιημένου κεφαλαίου, τις έντονες εθνικές αντιθέσεις του παρελθόντος και δημιουργεί περιοχικές ενώσεις, στην πρώην Σοβιετική Ένωση σχηματίζονται τόσες αστικές τάξεις όσες και οι πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες.

Και αν ακόμα διατηρηθεί μια μορφή οικονομικής συνεργασίας, η ανάπτυξη του ανταγωνισμού, τα προβλήματα διανομής της κοινής περιουσίας, οι επιλογές των επενδυτών, τα συμφέροντα των περιοχικών καπιταλιστικών ενώσεων, ο καθορισμός και οι τροποποιήσεις των συνόρων και ο ήδη αναδυόμενος Μεγαλορωσικός εθνικισμός, θα συντηρούν τις εθνικές αντιθέσεις και θα διαμορφώνουν αμφισβητήσεις και εμφύλιες διαμάχες φυλετικού χαρακτήρα. Κάθε προσπάθεια οικονομικής ή πολιτικής σύνδεσης θα την αποδυναμώνουν οι εθνικισμοί και τα μειονοτικά προβλήματα. Εκτός αν η Δύση τους επιβάλλει μια οικονομική ένωση, αφού η διάρρηξη του ενιαίου οικονομικού και πολιτικού χώρου που υπήρχε θα την υποχρεώσει να διαπραγματεύεται μέσα στην αναρχία των εθνικισμών με δεκαπέντε διαφορετικές αγορές.

Την επομένη του αποτυχημένου πραξικοπήματος η Μόσχα είναι μια γιγάντια νωπογραφία φτιαγμένη από αντιθέσεις, καιροσκοπισμούς, ιδιοτέλειες και αγώνες για τη διανομή των θέσεων, τον έλεγχο των θεσμών και την ιδιοποίηση της δημόσιας ιδιοκτησίας. Ο Γέλτσιν εισηγείται και ο Γκορμπατσόφ υπογράφει. Και οι δύο αποδέχονται τις προτιμήσεις του Μπους για την επιλογή του νέου υπουργού Άμυνας και όλοι τους επιβάλλουν ένα μονομερή εμφύλιο πόλεμο κατά των κομμουνιστών και απαιτούν βοήθεια από τη Δύση.

Αναστυλώνουν τα τσαρικά σύμβολα και επενδύουν με δημοκρατικά χρώματα τις πράξεις τους. Φωνάζουν για ελεύθερη αγορά με αυταρχική διακυβέρνηση και η Δύση αναλαμβάνει να διδάξει δημοκρατία σ' αυτούς που ήδη διδάσκονται από το παράδειγμα του Πινοσέτ.

Η πρώην Σοβιετική Ένωση είναι μια κοινωνία προς πώληση. Μια κοινωνία ευκαιριών και θυμάτων, η οποία, για να θυμηθούμε τον Α. Μπλοκ, μπορεί να «σκυλεύει» ακόμα και «τις τσέπες των πεθαμένων». Η περίπτωση του Συνεδρίου των Λαϊκών Αντιπροσώπων επιτρέπει αυτή την υπερβολή. Το Συνέδριο αισθάνεται ότι πρέπει να πεθάνει. Αποφασίζει όμως να μετριάσει τη θλίψη του ψηφίζοντας τη διατήρηση των μηνιαίων αποδοχών των μελών του μέχρι το χρόνο που θα έληγε κανονικά η θητεία του.

Συνήθως οι μεγάλες ιστορικές μεταβολές πραγματοποιούνται υπό την ηγεσία προσώπων που έχουν ηθικό και πνευματικό ανάστημα ανάλογο με το μέγεθος και το

νόημα της ιστορικής στιγμής. Φαίνεται όμως ότι μια τέτοια αντιστοιχία υπάρχει σ' εκείνες τις μεταβολές που ωθούν προς το μέλλον και όχι σ' αυτές που αφορούν την επιστροφή στο παρελθόν. Ο Νταντόν και ο Ροβεσπιέρος, ο Λένιν και ο Τρότσκι ανήκουν στην πρώτη περίπτωση, ο Γκορμπατσόφ και ο Γιέλτσιν στη δεύτερη. Ο Γκορμπατσόφ δηλώνει ότι θέλει ν' ανανεώσει τη σοσιαλιστική ελπίδα και καταλήγει στην παλινόρθωση, και ο Γιέλτσιν υποκινεί έναν προλεταριακό εξισωτισμό και καταλήγει νεοφιλελεύθερος.⁴⁶

Σε αντίθεση με τους Ομηρικούς χαρακτήρες των ηγετών του 1789 και του 1917, οι ηγέτες του 1991 δεν είναι παρά πολιτικά αντίγραφα των χαρακτήρων της Όπερας της πεντάρας.⁴⁷

Όπως κάθε μεγάλη κοινωνική επανάσταση, ο Οκτώβρης του 1917 είχε θέσει μια καινούργια αρχή κοινωνικής οργάνωσης και είχε δώσει μια νέα κατεύθυνση στις ανθρώπινες σχέσεις. Και όπως κάθε μεγάλη επανάσταση ήταν μια πράξη απελευθέρωσης και δυνητικής ελευθερίας που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο από τις επαναστατικές κοινωνικές δυνάμεις.

Η μεταβατική περίοδος ανάμεσα στην παλιά και στη νέα κοινωνία είναι μια περίοδος διακύβευσης. Ποιο στοιχείο θα ηττηθεί θα κριθεί από τις εσωτερικές αντιφάσεις και το συσχετισμό δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο.

Η τάξη πάνω στην οποία στηρίχθηκε η επανάσταση δεν ήταν κατέχουσα τάξη. Δεν επαναστάτησε για να σταθεροποιήσει πολιτικά την οικονομική της δύναμη με την απόκτηση της πολιτικής εξουσίας όπως συνέβη στην περίπτωση της αστικής τάξης. Αντίθετα σκόπευε να καταλάβει την πολιτική εξουσία για να καταργήσει τις κατέχουσες τάξεις, και η δυνατότητα πραγματοποίησης αυτού του σκοπού θα μπορούσε να στηριχθεί μόνο στην κατοχή της πολιτικής εξουσίας. Επομένως η διασφάλιση αυτής της εξουσίας από τους κινδύνους ιδιοποίησής της προϋποθέτει τη λειτουργία δημοκρατικών θεσμών που διαμορφώνουν και επιβεβαιώνουν στην πράξη οι ίδιοι οι εργαζόμενοι.

Αλλά το πρόβλημα της δημοκρατίας πάνω στο οποίο ναυάγησε η πράξη δυνητικής ελευθερίας του 1917, η ευφορία για το «θάνατο» του μαρξισμού, και το μέλλον του παρελθόντος που επανήλθε στην πρώην Σοβιετική Ένωση θα είναι τα θέματα ενός άλλου άρθρου.

Οκτώβρης 1991

46. Βλ. Moche Lewin, M. Gorbatchev et l' essence de la perestroika, Monde Diplomatique, Septembre 1991.

47. Μόνο ο Μ. Ανδρουλάκης τόλμησε στο Βήμα της 25-8-1991 να συγκρίνει τον Ροβεσπιέρο με τον Γκορμπατσόφ, προφανώς για να βρίσει τον πρώτο. Φαίνεται ότι δεν μπορεί να του συγχωρέσει την αρετή που τον χαρακτήριζε και τη σταθερότητα των ιδεών που είχε.

Η μεγάλη φιλελεύθερη εβδομαδιαία «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» επαινεί στο τεύχος της 3 Απριλίου το καθεστώς του στρατηγού Πινোসέτ καθώς και τον πατέρα του «οικονομικού θαύματος της Χιλής», τον οικονομολόγο Ernán Bucchi. Πράγματι, ο τελευταίος είχε επιφορτισθεί από τον ιδύνοντα νου του πραξικοπήματος που ανέτρεψε τον Σαλβατόρ Αλιέντε να διευθύνει τη «βαθμιαία μετάβαση από τη συγκεντρωτική οικονομία στη λεγόμενη “κοινωνική οικονομία της αγοράς”». «Το ουσιαστικό, δηλώνει ο κ. Bucchi στους Μοσχοβίτες θαυμαστές του δεν είναι η ύπαρξη ή μη δικτατορίας, αλλά η θέληση και η ικανότητα να ληφθούν οι ορθές αποφάσεις. Αυτό ακριβώς έκανε η Χιλή του Πινোসέτ, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής. Όσο για τη δημαγωγία σχετικά με τα θύματα, είναι αναπόφευκτο να υπάρχουν ανθρώπινες απώλειες όταν υφίσταται μια κρίσιμη κατάσταση».

Η σοβιετική εβδομαδιαία αποφεύγει να αναφερθεί στις αγριότητες του καθεστώτος του Πινোসέτ. Αντίθετα ζητάει συμβουλές για το τι πρέπει να γίνει στην ΕΣΣΔ. «Θα άρχιζα —απαντάει ο κ. Bucchi— αναδιοργανώνοντας το σύστημα τιμών, το εξωτερικό εμπόριο, τους νόμους για τους τελωνειακούς δασμούς και το νόμισμα... Θα ξανάβλεπα την επαναφορά της ιδιοκτησίας στις μεγάλες, μεσαίες και μικρές επιχειρήσεις». Ο κ. Ernán Bucchi υπογραμμίζει τη σημασία ενός ενιαίου νομισματικού συστήματος και καταλήγει: «Εάν η ΕΣΣΔ τα καταφέρει, θα ζήσουμε εντελώς διαφορετικά στον ερχόμενο αιώνα».

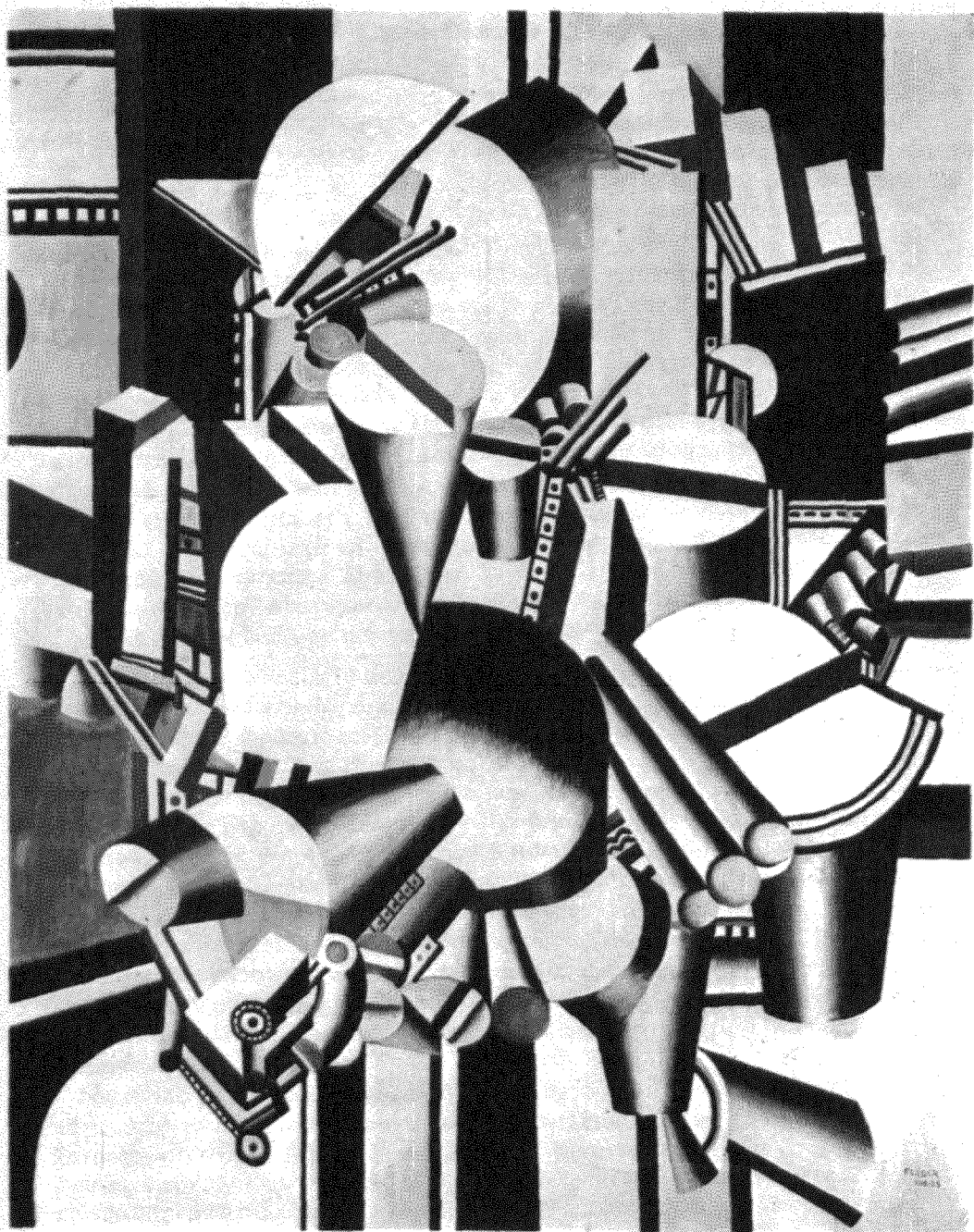
Στο ίδιο πνεύμα διεξήχθη από τις 15 ως τις 19 Απριλίου στη Χιλή ένα «ειδικό σεμινάριο για Σοβιετικούς οικονομολόγους» με θέμα «τη Χιλιανή εμπειρία της οικονομικής μεταρρύθμισης». Συμμετείχαν ανάμεσα σε άλλους, ένας βουλευτής της ρωσικής βουλής, ο κ. Γιούρι Μπολντίροφ και ένας σύμβουλος του κ. Μπόρις Γιέλτσιν. Οι συμμετέχοντες στο σεμινάριο είχαν μια «ιδιαίτερα θερμή» συνάντηση με το στρατηγό Πινোসέτ. Ο οικονομολόγος Α. Ναϊπούλ χαρακτήρισε «φανταστικές» τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν από το στρατηγό, ενώ ο βουλευτής Γιούρι Μπολντίροφ μιλούσε για μια μεταρρύθμιση (στη Χιλή), «που τείνει να εγγυηθεί την ελευθερία όχι μόνο για τους ισχυρούς, αλλά και για τους οικονομικά ασθενέστερους». Για να προσθέσει: «Σ' αυτή τη χώρα δημιούργησαν μηχανισμούς που αφενός εγγυούνται τη μη επέμβαση του κράτους στην οικονομία και αφετέρου εμποδίζουν τη χρησιμοποίηση του ατόμου από τα πολιτικά κόμματα, τις κοινωνικές οργανώσεις κ.λπ., για δικούς τους σκοπούς».

Μιλώντας με ιδιαίτερο θαυμασμό για το έργο του Πινোসέτ —και χωρίς τον παραμικρό υπαινιγμό για τα προβλήματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου που λατρεύουν... στην ΕΣΣΔ— οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι και βουλευτές της Ρωσίας διευκρίνησαν εντούτοις ότι, «μία απλή αντιγραφή της φιλελεύθερης οικονομικής εμπειρίας της Χιλής» δεν θα ήταν «δυνατή» στη Σοβιετική Ένωση.

Η αφήγηση αυτής της συνάντησης στο Σαντιάγκο δημοσιεύθηκε με την υπογραφή του Αλεξάντρ Τρουσίν του Πρακτορείου Τας στην Πολίτικα, την εφημε-

ρίδα της κοινοβουλευτικής ομάδας Σογιούζ, η οποία υποστηρίζει την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην ΕΣΣΔ, θεωρείται υπερσυντηρητική και βρίσκεται κοντά στο ρωσικό κομμουνιστικό κόμμα. Το άρθρο είχε ως τίτλο: «Οι αιτίες των οικονομικών επιτυχιών του Πινοσέτ».

Το μοντέλο της Χιλής, που επίσης αναφέρεται ως υπόδειγμα από τα πολύ φιλελεύθερα Νέα της Μόσχας, θαυμάζεται λοιπόν και από τα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος στη Ρωσία.

Φ. Λεζέ: Μηχανικά στοιχεία (1919-1923).